

ALMANYA’NIN İSLÂM STRATEJİSİ MİMARLARINDAN MAX VON OPPENHEİM VE BU KONUDAKİ ÜÇ MEMORANDUMU

Kadir KON*

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya siyasetinde potansiyel bir güç olarak tebarüz etmeye başlayan Panislamizm düşüncesinden yararlanma çabaları, Osmanlı Devleti’nde olduğu kadar bazı batılı güçlerin de gündeminde yer almıştır. İngilizlerin Ruslara ve kendi hükümranlığındaki Müslüman halklara karşı Osmanlı Devleti’nin başındaki halifenin karizması üzerinden kullanmaya çalıştığı İslâmcılık, bir süre sonra Almanlarca kendilerine karşı kullanılacak etkili bir “silah”a dönüşmüştür. Almanlar arasında ise bu konuya en çok kafa yoran ve daha 1890’ların ikinci yarısından 1940’lara kadar Panislamizm’in gücünü Almanlar lehine kullanmaya çalışanların başında ise Max von Oppenheim gelmiştir. Oppenheim’in Panislamizm konusunda kaleme aldığı 1898, 1914 ve 1940 tarihli üç memorandumu bu çalışma kapsamında kendi hayat hikayesiyle birlikte ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Panislamizm, Max von Oppenheim, Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Osmanlı Devleti, İngiltere, İkinci Dünya Savaşı.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı’na ve bu savaşta Almanya’nın rolüne ilişkin yapılan sayısız çalışmalar arasında Alman tarihçi Fritz Fischer’in (1908-1999) eseri “*Grif nach der Weltmacht*” ayrı bir yere sahiptir. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yapılan “kötü” anlaşmaların bir sonucu olarak Avrupa’daki İkinci

* Araş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; kadirkon@gmail.com.

Dünya Savaşı yeni bir büyük yıkımı getirmiş ve bu yıkımdan en fazla etkilenen Almanlar “*biz nerede hata yaptık?*” sorusuna farklı zeminlerde cevaplar aramaya koyulmuşlardır. İşte Fischer’in eseri Almanlar tarafında bu soruya akademik zeminde bulunan cevaplardandır. Bu kitabıyla Fischer, XX. yüzyıldaki felaketlerin müsebbibi (*Urkatastrophe*) kabul edilen Birinci Dünya Savaşı’nı belgelerin ışığında yeniden ele almış ve daha önce verilen cevapları geçersiz kılacak sonuçlara ulaşmıştır. Bu kitap başta Almanya olmak üzere savaşın tarafı olan diğer ülkelerde bir sorgulama sürecinin başlamasına neden olmuştur¹. Fischer, bu çalışmasında İmparatorluk Almanyası’nın savaş hedeflerine ilişkin politikalarını (*Kriegszielpolitik*) geniş bir tarihî, sosyal, ekonomik ve siyasî arka planıyla ele almış ve bunun 1914 yılı yazındaki diplomatik gelişmelerin bir sonucundan ziyade politik, sosyal ve iktisadî tabanı olan uzun süreli bir gelişmenin planlanan ve hedeflenen sonucu olduğunu ortaya koymuştur².

Birinci Dünya Savaşı başladığında Alman İmparatorluğu idarecileri ve Alman Genelkurmayı, başta İngiltere ve Çarlık Rusyası’na karşı olmak üzere geniş çaplı bir ayaklanmalar ve ihtilaller çıkartma (*Revolutionierunsprogramm*) programı üzerinde ortak bir çalışmanın içine girmişlerdi. Bu kapsamda İrlanda, Rusya’daki farklı milletler, Kafkasya, Ukrayna, Polonya, Yahudiler gibi farklı coğrafya ve unsurlarla birlikte İslâm coğrafyasında İngiliz, Rus ve Fransız sömürgesi altındaki on milyonlarca Müslüman’ın ayaklandırılması konusu da planlanmıştı³. Bu planların İslâm dünyasına yönelik kısmıyla ilgili, görüşüne başvurulmuş kişi Max von Oppenheim idi. Alman-Osmanlı İttifakı’nın imzalandığı gün olan 2 Ağustos 1914’de Dışişleri’nde yeniden göreve çağrılan Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı’ndaki rolü ilk kez Fritz Fischer’in yukarıda bahsettiğimiz eserinde gündeme getirilmiştir⁴. Yine Fischer, Almanya’nın

¹ Fritz Fischer’in bu eseri başta Amerikan İngilizcesi olmak üzere İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Japonca dillerine çevrilmiştir. Fransız tarihçi Jacques Droz kitap için “*sadece tarih yazmamış, aynı zamanda tarih yapmış*” ifadesini kullanmıştır.

² Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Düsseldorf 1964 (Dritte verbesserte Auflage). Birinci Dünya Savaşı öncesine ilişkin değerlendirmeler için bkz. bu eserin I. Bölümü.

³ Bu konuda bkz. Fischer, *a.g.e.*, s. 138-183 (4. bölüm).

⁴ *A.g.e.*, s. 146; Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki İslâm stratejisi ve Max von Oppenheim’in rolüyle ilgili olarak ayrıca bkz. Mustafa Çolak, *Almanya İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara 2004, s. 27-45.

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

Birinci Dünya Savaşı'nda uyguladığı İslâm stratejisinin, Alman genel savaş stratejisi içindeki “*Revolutionierunsprogramm*”ın bir parçası olduğunu da ilk kez ifade eden kişi olmuştur.

Fischer'den sonra Max von Oppenheim'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki fonksiyonuna ilişkin olarak en geniş açıklamalar savaş sırasında Oppenheim'in başında bulunduğu kurumda (*Nachrichtenstelle für den Orient*) görevli olarak bulunan Karl Emil Schabinger von Schowingen'in Alman Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı hatıralarında görüyoruz⁵. Oppenheim'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki ve Şark'daki faaliyetlerini konu alan ilk akademik çalışmalardan birisi de Martin Kröger'in 1994 yılında yayınlanan yazısıdır⁶. Daha sonra 2001 yılında ise Oppenheim'in siyasî faaliyetlerini de içeren en geniş kapsamlı biyografisi yayınlanmıştır⁷. Gabriela Teichmann ve Gisela Vögler'in yayına hazırladığı bu çalışmanın en önemli özelliği Max von Oppenheim'in ölümünden çok kısa süre önce daktiloyla dikte ettirdiği hatıralarının kullanılmasıdır. *Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr. & Cie., Köln (HBO)* bünyesinde yer alan bu hatıralar araştırmacılara açıktır. Nitekim bu makalede söz konusu hatıraların Birinci Dünya Savaşı (Kapitel XII) ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kısımlarını içeren (Kapitel XIII) bölümleri tarafımızdan kullanılmıştır⁸. Bu çalışmalara ilaveten konuya ilişkin daha sonraki dönemde yapılan ciddi çalışmalar arasında Wolfgang G. Schwantz'in 2004

⁵ Karl Emil Schabinger von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967.

⁶ Martin Kröger, “Revolution als Programm. Ziele und Realität der deutschen Orientpolitik im Ersten Weltkrieg”, *Der Erste Weltkrieg, Wirkung, Wahrnehmung, Analyse*, ed. Wolfgang Michalka, Piper, München-Zürich 1994, s. 366-291.

⁷ *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, ed. Gabriele Teichmann - Gisela Vögler, Köln 2001.

⁸ Hausarchiv Bank Oppenheim, Köln (HBO), *Nachlass Max von Oppenheim (NL-MvO)*, (Hatıraları) Kapitel XII, XIII. Hausarchiv Bank Oppenheim'da Şubat 2010'daki çalışmalarım sırasında ilgililerce gösterilen yakın ilgi için buradan teşekkürü borç biliyorum.

yılında yayınlanan makalesini⁹ ve Salvador Oberhaus'un 2006 yılında yaptığı doktora çalışmasını¹⁰ belirtebiliriz.

Bu makalede öncelikle, XIX. yüzyılın ortalarından 1920'lerin birinci yarısı sonuna kadarki süreçte Osmanlı Devleti'nin ve İslâm dünyasının işgallere ve sömürgeciliğe karşı bir direnç oluşturup harekete geçmesini sağlayan "Panislamizm" (veya "İttihad-ı İslâm") düşüncesinin¹¹ Almanya boyutu üzerinde duracağız. Dolayısıyla burada aşağıdaki şu sorulara cevap bulmaya çalışacağız:

1. Osmanlı'nın son döneminde yükselişe geçen Panislamizm hareketindeki Alman katkısının en önemli temsilcilerinden sayılabilecek Max von Oppenheim kimdir ve bu kişinin Almanya'nın Şark politikalarındaki yeri nedir?

2. Almanya'nın Şark ve İslâm politikaları bağlamında, Oppenheim'in kaleme aldığı memorandumların içeriği nedir ve yazılmasındaki hedefler ile dönemlerinin şartları bunlara nasıl yansımıştır?

⁹ Max von Oppenheim'in 1914 ve 1940 yıllarına ait memorandumlarını karşılaştıran makale için bkz. Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial. Geschichte*, XIX/3 (2004), 28-59.

¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın propaganda çalışmaları çerçevesinde Mısır politikalarını ele alan çalışma için bkz. Salvador Oberhaus, "Zum wilden Aufstande entflammen" *Die deutsche Ägyptenpolitik 1914 bis 1918. Ein Beitrag zur Propagandageschichte des Ersten Weltkrieges*, Die Philosophische Fakultät der Heinrich-Heine-Universität, Doktora Tezi, Düsseldorf 2006. Söz konusu çalışma 2007 yılında yayınlanmıştır.

¹¹ İslâmcılık veya İttihad-ı İslâm cereyanının tanımı ve kimleri ve neleri kapsadığı meselesi son derece muğlaktır. Bu konuda Türkçedeki ilk ve en ciddi çalışmaları ortaya koyan birisi olarak İsmail Kara, İslâmcılığı şu şekilde tanımlamaktadır: "İslâmcılık, XIX-XX. Yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim ...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zâlim ve müstebid yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden ... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününi ihtiva eden bir hareket ..." *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 1, Metinler, Kişiler*, ilaveli üçüncü baskı, İstanbul 1997; Bu konuda bkz. ayn.yzr., *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1, Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 2001; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin Panislam politikaları için bkz. Metin Hülügü, *Pan-İslamizm- Osmanlı'nın Son Umudu*, İzmir 2006.

Yukarıda ortaya konulan temel iki soru etrafında, Almanya'nın üç farklı dönemindeki yani Birinci Dünya Savaşı öncesindeki (1898), Birinci Dünya Savaşı esnasındaki (1914) ve Hitler Almanya'sındaki (1940) Panislamizm anlayışı Oppenheim'in kaleme almış olduğu üç farklı memorandum üzerinden, onun hayatıyla paralel olarak tartışılacaktır.

Oppenheim'in 1914 yılına ait memorandumunun etkisi diğerlerine göre tartışma götürmez bir öneme sahiptir. Bu memorandum, gerek Almanya'nın gerekse de Oppenheim'in İslâm dünyası üzerindeki etkisinin “zenit” noktasını gösteren bir belge niteliğinde olması yanında; en geniş boyutuyla uygulanma fırsatı bulunmuş çalışma olması bakımından da önemlidir.

Bahsi geçen üç memorandum Almanya kadar, Osmanlı Devleti ve İslâm dünyası için de üç farklı dönemi simgeler niteliktedir. Burada Oppenheim ve üç memorandumunu ele alınırken önemine binaen Birinci Dünya Savaşı dönemi çalışmanın biraz merkezini teşkil edecek ve Oppenheim'in savaş sırasındaki bir takım faaliyetlerinden ve bu faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıkan organizasyonlardan bahsedeceğiz.

Bu çalışmayla, Türk-Alman ilişkilerinde bugüne kadar biraz ihmal edilmiş olduğuna inandığımız meseleleri tekrar ortaya koyup tartışmayı hedeflerken, aynı zamanda hâlâ Türkiye'de ve dünyada bir takım politik tartışmaların konusu olan İslâmcılığın veya Panislamizm'in yakın geçmişteki Almanya boyutunu Türkiye'de az bilinen yönleriyle ele almaya çalışacağız.

1. Almanya'nın İslâm Stratejisinin Mimarlarından Max von Oppenheim'in Hayatı ve Çalışmaları

Öncelikle Osmanlı Devleti ile Almanya İmparatorluğu arasında akdedilen ittifak anlaşmasıyla aynı güne denk gelecek şekilde 2 Ağustos 1914'de Max von Oppenheim'in Berlin'de göreve çağrılmasının nedenlerini bilmek gerekmektedir. Bunun için de genel hatlarıyla Oppenheim'in hayatına ve Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde ifa ettiği önceki görevlerine göz atılması lüzumludur. Çünkü Oppenheim'in fikirleri, Almanya'da 1880'lerin ikinci yarısından itibaren yükselişe geçip Birinci Dünya Savaşı'nda zirveye ulaşan anlayışın ve iklimin bir ürünüdür. Belirtilen süreçte zamanın ruhu (*Zeitgeist*) Almanya'nın “*Weltmacht*” olması yolunda her türlü imkandan yararlanmayı

kendine mübah sayıyordu. Öyle ki Almanya, Avrupa'yı saran emperyalizm çılgınlığında geç kalmışlık duygusunun yarattığı bir panik içindeydi. Böyle bir iklimde yaşamış insan olarak Oppenheim'ı çağdaşı diğer diplomatlardan ve şarkiyatçılardan farklı kılan özelliği, ömrünün önemli bir bölümünü, gerek Alman Dışişleri'ndeki görevi gerekse de yaptığı uzun araştırma seyahatleri sebebiyle Şark'ta geçirmiş olmasıdır¹². Ayrıca “alaylı” bir arkeolog olan Oppenheim, Tell-Halef harabelerini keşfi ve burada yaptığı kazılarla da tanınan birisidir¹³.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulamaya sokulan Almanya'nın İslam politikası çerçevesinde Max von Oppenheim'dan yararlanılması gündeme geldiğinde ondan, öncelikle İslam stratejisinin genel hatlarını çizecek bir rapor sunması istenmiştir. Daha sonra ise kendisinden söz konusu raporunda (*Büyük Memorandum*) geçen propaganda amaçlı faaliyetlerin organizasyonu konusunda çalışma yapması beklenmiştir. Bu organizasyonlardan en önemlisi, ilk başta basit bir tercüme bürosu olarak düşünülen; fakat kısa süre zarfında geniş bir propaganda faaliyetini içine alacak şekilde yapılandırılan “*Nachrichtenstelle für den Orient*” (NfO) (Şark İstihbarat Birimi) adındaki kurumdur. Oppenheim'in bir diğer faaliyeti ise yine NfO ile bağlantılı olarak Müslüman esirlere yönelik propaganda ve diğer planlamaları içeren uygulamalarıdır¹⁴.

¹² Oppenheim'in seyahatlerinin bir sonucu olarak meydana getirdiği eserlerinden bazıları: *Vom Mittelmehr zum Persischen Golf. Durch den Hauran, die Syrische Wüste und Mesopotamien*, I, Berlin 1899; II, Berlin 1900; *Bericht über eine im Jahr 1899 ausgeführte Forschungsreise in der Asiatischen Türkei*, Berlin 1901; *Die Entwicklung der Machtverhältnisse in Inner- und Nordarabien*, Berlin 1918.

¹³ Max von Oppenheim'in Tell-Halef harabelerinde kazı yapmak için Osmanlı Devleti makamlarından ikişer yıllık iki izin aldığını görüyoruz. Bunlardan biri 28 Ağustos 1909'dan itibaren, diğeri ise 1911 yılı Mayıs'ından itibaren geçerli idi. Belgelerde “*âsâr-ı atîka mütehassısı*” olarak geçen Oppenheim'in ilk kazı iznini Alman sefaretî kanalıyla aldığını görüyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO), 3643/273151 (14 Ramazan 1327), 3818/286327 (29 Şevval 1328); Şura-yı Devlet (ŞD) 225/39 (11 Ramazan 1327).

¹⁴ Şark İstihbarat Birimi (NfO) ve Birinci Dünya Savaşı'nda Müslüman esir kampları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011; Gerhard Höpp, *Muslimen in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997.

Oppenheim'in 1914 yılı Ekim ayında kaleme aldığı "*Denkschrift betreffend die Revolutinierung der islamischen Gebiete unserer Feinde/Düşmanlarımız İdaresindeki İslâm Bölgelerinin Ayaklandırılması Hakkında Muhtıra*" başlıklı Büyük Memorandumu, hayatında önemli bir yer tutan diplomasi görevindeki politik etkinliğinin zirvesini oluşturur. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı için öngördüğü ihtilaller ve ayaklandırmalar çıkararak düşmanlarını zayıflatma politikasının İslâm dünyası bölümü, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Oppenheim'in elinden çıkmıştır. Genel çerçevesini çizdiği bu İslam stratejisinin uygulanması konusunda giriştiği faaliyetlerini, özellikle savaşın birinci yarısında, başarılı olarak değerlendirebiliriz. Buna karşın Oppenheim'in bu ilk dönemdeki olaylara aktif katılımının savaşın ikinci yarısından itibaren bir azalmaya başladığı da bir gerçektir. Oppenheim'in memorandumları ve faaliyetlerini tartışmadan önce bu sıradışı insanın Birinci Dünya Savaşı'na kadarki hayat hikayesine bakmamız onun sonraki faaliyetlerinin anlaşılması için gereklidir kanaatindeyiz.

a. Zamanının Çocuğu Olarak Max von Oppenheim

15 Temmuz 1860'da Könlü bir banker olan Albert von Oppenheim'in oğlu olarak dünyaya gelen Max Freiherrn von Oppenheim¹⁵ Almanya'nın en önde gelen Yahudi kökenli zengin ailelerinden birine mensuptu ve babası Albert Oppenheim evlenmeden hemen önce (1858) Yahudilik'ten Katolikliğe geçmişti. Baba Albert'in eşi ve aynı zamanda Max Oppenheim'in annesi olan Paula (Engels), Könlü Katolik bir aileye mensuptu. Oppenheim'in babası bir aile kurumu olan Köln'deki Bankhaus Oppenheim jr&Cie'nin küçük ortağıydı. Oğul Max doğduğunda banka 70 yıllık bir geçmişe sahipti¹⁶.

Seyahate ve Şark'a olan tutkusu ömrünün sonuna kadar devam edecek olan Oppenheim'in, İslâm'a ve Şark'a olan ilgisi daha sekiz yaşında bir

¹⁵ Tam adı Max Adrian Simon von Oppenheim'dir. Salvador Oberhaus, "*Zum wilden Aufstande entflammen*" *Die deutsche Ägyptenpolitik 1914 bis 1918. Ein Beitrag zur Propagandageschichte des Ersten Weltkrieges*, s. 54.

¹⁶ Köln'deki merkezinde faaliyetlerini XXI. yüzyılın başına kadar sürdüren banka 15 Mart 2010 itibarıyla Deutsche Bank tarafından satın alınmıştır ve faaliyetlerini artık bu kurumun bünyesinde sürdürmektedir. Deutsche Bank'ın ilgili basın açıklaması için bkz. http://www.db.com/presse/de/content/presse_informationen_2010_4922.htm.

çocukken kendisine hediye edilen dört ciltlik “1001 Gece Masalları” kitabıyla başlamıştı. Buna bir de Oppenheim’in yetişme çağında Almanya’da hakim olan dünyayı keşfetme ve fethetme ruhu eklenince zamanın ruhuyla kendi içindeki tutkuyu birleştirmesi pek de zor olmadı. Bu yüzden de Şark’taki keşifler ve seyahatler onun için kaçınılmaz bir duruma dönüştü¹⁷.

Babasının arzusuyla 1879 yılında başladığı hukuk eğitimini, Elsas bölgesinde yer alan Strasburg’dan sonra Berlin, Köln ve Göttingen’de devam ettiren Oppenheim, 1883 yılında hukuk doktoru unvanını aldı¹⁸. Meslek hayatına ve memuriyete Bergsheim, Wiesbaden ve Rüdesheim’daki mahkemelerde çalışarak bir süre devam eden Oppenheim, özellikle Wiesbaden’de kurduğu dostlukları hayatının sonuna kadar devam ettirecektir¹⁹.

Meslek hayatına başladığı 1883 yılının kışında ise Oppenheim, hayalini kurduğu Şark seyahatine dayısı Alexander Engels ile çıkmış; Napoli, Atina ve İzmir üzerinden İstanbul’a gerçekleştirilen seyahatte o, Şark’ı ilk defa kendi gözleriyle görmüştü. Ancak bu seyahatinde Oppenheim, hayal ettiği Şark’ı bulamamıştı; çünkü seyahati boyunca daha ziyade Avrupalılarla, yerli gayrimüslimlerle ve de uğradığı yerlerdeki eğlence ortamlarında vakit geçirmişti. Yine de küçük yaştan itibaren sahip olduğu koleksiyon oluşturma alışkanlığını burada da sürdürmüş ve Almanya’ya döndüğünde seyahati boyunca topladığı Türk kadın kıyafetlerinden Wiesbaden’de bir “Türk odası” oluşturmuştu.

Oppenheim’in Şark’a yaptığı ikinci seyahat üç yıl sonra, 1886’da gerçekleşmiş ve Fas’a yönelik olmuştur. Aradığı Şark’ı bir ölçüde Fas’ta bulan Oppenheim orada oldukça maceralı bir altı ay geçirmiş, hatta ciddi şekilde ölüm

¹⁷ Gabriele Teichmann, “Grenzgänger zwischen Orient und Okzident. Max von Oppenheim 1860-1946”, *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, s. 11-14; O dönemde, Truva hazinelerini bulan Schliemann’ın Almanya’da bir kahraman muamelesi gördüğünü de burada belirtelim.

¹⁸ Strasburg’da üniversite eğitimi gördüğü sırada zorunlu askerlik hizmetini de yerine getiren Oppenheim’in burada, o sıralar vefat prens olan II. Wilhelm’le bir arkadaş toplantısında tanıştığı ve hatıralarında onun için “*benim gelecekteki saygıdeğer imparatorum*” dediği belirtilmektedir. Sean Mc Meekin, *The Berlin Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power, 1898-1918*, London 2010, s. 17.

¹⁹ Nitekim onun ileriki dönemde dışişleri kariyerine başlamasında etkili olan Hermann Graf von Hatzfeldt de bu dostluklardan biridir. Teichmann, *a.g.e.*, s. 14, 15.

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

tehlikesi de atlatmıştı. Bu yolculuğundan sonra Berlin'e giden Oppenheim, Wiesbaden'de başladığı Arapça derslerine orada devam etmiştir. Berlin'de Dışişleri'nde komisyon başkanı ve aynı zamanda Almanya'nın sömürge politikalarının ateşli bir savunucusu olan dayısı Heinrich von Kusserov'la yaptığı görüşmeler ve sohbetler onun Alman başkentindeki önde gelen şarkiyatçılarla tanışmasına ve bu çevrelere girmesine vesile olmuştur. Özellikle Gerhard Rohlfs'la tanışması onun önüne Şark'ın kapılarını daha da açacaktır. Zira Rohlfs, dönemin en popüler araştırmacı seyyahlarından ve seyahat yazarlarından birisiydi. Rohlfs ve başka kimselerle olan yoğun münasebeti Oppenheim'in Şark'a olan romantik ilgisinin politik bir yön kazanmasında etkili olmuştur. Böylece Oppenheim, daha yeni yeni gelişen Alman kolonyal (sömürge) düşüncesinin bir taraftarı olmaya başlamıştır. Nitekim Çad Gölü bölgesine yönelik bir ekspedisyona (araştırma seyahati) gerçekleştirme planı ve Alman Doğu Afrikası'na gitmesi onda bu yöndeki düşüncelerin bir tezahürüdür²⁰.

1892'de Oppenheim'in üçüncü Şark seyahati başlar. Bir arkadaşıyla birlikte çıktığı bu seyahatte önce İspanya'ya, ardından Mağrib'e gitmiştir. Mağrib'de arkadaşlarından ayrılan Oppenheim, buradan yalnız olarak Kahire'ye gider. Kahire'de ilk önce lüks bir otelde ve Batılılar arasında vakit geçiren Oppenheim, sonradan Arapçasını geliştirmek ve Şark'ı daha yakından tanımak üzere yerli halkın yaşadığı mahalleden bir ev kiralar ve oraya yerleşir. Evdeki hizmetçilerinin Arapçadan başka dil konuşmalarını istemeyen Oppenheim, burada halkın arasına karışır, pazarlarda dolaşır, çöle geziler yapar ve El-Ezher'deki tartışmaları takip ederek İslam'ın ruhunu anlamaya çalışır²¹.

Bir süre sonra Oppenheim, Akdeniz'den İran Köfezi'ne kadar bölgeyi içine alacak büyük bir ekspedisyona yapmaya karar verir. Bunun için Beyrut'ta ekibini oluşturan Oppenheim, önce Şam'a gider ve esas seyahatine 24 Temmuz 1893'de oradan başlar. Zor Sancağı ve Fırat Nehri boyunca Osmanlı mutasarrıfının korumasında yapılan seyahatinde Oppenheim Bedevilerle de ilk kez karşılaşır. Bu ilk karşılaşmada Şammar kabilesi şeyhi Faris Paşa'nın misafiri olur ve onunla bir kardeşlik akdi yaparak Bedeviler arasında onun

²⁰ Teichmann, *a.g.e.*, s. 15-18.

²¹ *A.g.e.*, s. 19, 20.

referansıyla dolaşır. Basra üzerinden Şattü'l Arab'a ulaşan Oppenheim oradan gemiyle önce Hindistan'a, ardından dönüş yolunda Doğu Afrika'daki Alman kolonisine gider²². 1894 yılında tamamladığı bu gezisinde Doğu Afrika'daki bakir ve verimli topraklarda tarım yapılması fikrinden çok etkilenen Oppenheim, Afrika'da plantasyon tarımı yapmak için bir şirket kurar ve 1916 yılında şirkete ve topraklarına İngilizler tarafından el konulana kadar burada kahve ve kauçuk gibi bazı ürünlerin tarımını yapar²³.

Afrika'nın paylaşılmasının son hızla sürdüğü o yıllarda Almanya'nın sömürgecilik politikası ve arzusu da tavan yapmıştır. Oppenheim da zamanının ruhundan fazlasıyla etkilendiğinden Almanya'ya yeni koloniler kazandırmak için bir takım girişimlerde bulunur. Almanlar Batı Afrika'daki Alman sömürgesi Kamerun'a bir *hinterland* kazandırma düşüncesindedir. İşte Oppenheim da bu düşünceyle Çad Gölü bölgesine kuzeyden, Libya'dan, bir ekspedisyona yapmayı planlamıştır. Bundaki gayesi hem Almanya'ya Orta Afrika'da yeni sömürge alanları kazandırmak hem de şahsî merakı olan yeni vahalar ve bölgeler keşfetmeyi gerçekleştirmektir²⁴. Ancak Oppenheim'ın seyahat için Alman Dışişleri'nden izin alması gerekmektedir. Seyahatin masraflarının Oppenheim'ın babası tarafından karşılanacağı taahhüdü üzerine talebi bakanlıkça kabul edilir. Fakat seyahat yine de gerçekleşmez. Bunun üzerine Oppenheim yönünü İstanbul'a çevirir ve 1895 yılında geldiği İstanbul'da Sultan Abdülhamid'le görüşmeyi başarır. Yirmi dakika planlanan görüşme iki saati aşar. Sultanla yapılan görüşmenin ana konusu Panislamizm'dir. Bu görüşmede Abdülhamid'in panislamist düşüncelerinden emin olan Oppenheim, daha ziyade Sultan'ın Bedevilerle ilgili sorularına muhatab olur. Abdülhamid'e bu konudaki tecrübelerini aktaran Oppenheim, normalde Batılılarla görüşmesi yasak olan bazı kimselerle görüşme talebinde bulunur. Abdülhamid, onun bu talebini geri çevirmez ve Oppenheim, o sırada İstanbul'da ikamet eden İzzet Paşa ve Şeyh Abdülhüda ile bir araya gelir²⁵. Berlin'e dönüşünden sonra Osmanlı coğrafyasındaki seyahatlerinin bir ürünü

²² A.g.e., s. 20-23.

²³ A.g.e., s. 24, 25.

²⁴ Oppenheim'ın Afrika'da yeni keşifler yapmak için Sultan II. Abdülhamid'den izin istemesine ve seyahatinin amacına yönelik olarak bkz. BOA, İrade-Hususi (İ.HUS), 18, 1311.Ca.28.

²⁵ Teichmann, a.g.e., s. 25-27.

olan ve kendisine Şarkiyatçılar arasında büyük ün kazandıracak eseri (“*Vom Mittelmeer zum Persischen Golf/Akdeniz'den İran Körfezi'ne*”) kaleme almaya başlayan Oppenheim bu eserin birinci cildini 1899 yılında yayımlar²⁶.

Alman kültürüne ve sömürgecilik çabalarına, bilgisi ve servetiyle her türlü katkısı vermekten geri durmayan bir kimse olarak Oppenheim'in esas hedefi Alman Dışişleri'ne girmektir. Ancak, o dönemki Almanya'nın Şark ve Afrika planları çerçevesinde bir görevliden olması gereken bütün şartları fazlasıyla yerine getirmesine rağmen Oppenheim'in Alman Dışişleri'nde bir kariyere başlaması hiç de kolay olmamıştır²⁷. Daha önce iki kez (1887 ve 1891) başvuruda bulunduğu Dışişleri'nden ancak 1896 yılında olumlu bir cevap alabilen Oppenheim, Kahire'deki Alman temsilciliği bünyesinde göreve başlatılır. Arzuladığı yere giren Oppenheim'in Alman Dışişleri'ndeki pozisyonu ise tartışmalıdır. Çünkü onun Kahire'deki görevi diploması bürokrasisinin hiyerarşik yapısında tam bir yere oturmuyordu²⁸. Sıradan bir elçilik görevlisi gibi değildi ve kendisine geniş bir serbestiyet tanınmıştı. Kahire'deki Alman

²⁶ A. g. e., s. 27; Tam adı *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf. Dur den Hauran, die syrische Wüste und Mesopotamien* olan iki ciltlik bu eserin birinci cildi 1899 yılında ikincisi de 1900 yılında Berlin'de yayınlanmıştır. Bu eser için Lawrence'ın “*the best book on the Area I know*” dediği belirtiliyor. Teichmann, a. g. e., s. 27; Ayrıca bir arkeolog ve araştırmacı olarak Max von Oppenheim'i ele alan kısa hayat hikayesi için bkz. Werner Caschel, “Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946),” *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band 101, Neue Folge Band 26, Wiesbaden 1951.

²⁷ Oppenheim'in Alman Dışişleri'ne yaptığı başvurularında her şartı yerine getirmiş olmasına rağmen ilk iki başvurusunun reddedilmesinin temel nedeni Yahudi kökenli olmasıydı. Oysa daha önce de belirtildiği üzere, kendisi Katolik'ti. Alman Devleti'nin karar vericilerinin Yahudilerin ve Yahudi kökenlilerin devlet kademelerinde yükselmesine olumsuz yaklaşımlarına en tipik örnek Oppenheim'in durumudur. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Martin Kröger, “Mit Eifer ein Fremder. Im Auswärtigen Dienst”, *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, s. 111-113 ve Oberhaus, a. g. e., s. 58-62. Alman dışişlerindeki yüksek bürokraside eskiden beri süregelen “teamül”e göre bu kuruma intisapta öncelik, aristokrasıye mensubiyet ve sonradan asiller sınıfına yükseltilen burjuva mensuplarına veriliyordu. Johannes Hürter, “Die Staatssekretäre des Auswärtiges Amtes im Ersten Weltkrieg”, *Der Erste Weltkrieg*, ed. Wolfgang Michalka, Piper, München-Zürich 1994, s. 221.

²⁸ Örneğin Oppenheim'in 1901 yılında yayınladığı *Forschungsreise in der Asiatischen Türkei* adlı eserde isminin altında kullandığı ünvan “*Kaiserlichem Legationsrat*” (İmparatorluk Elçilik Müşaviri) şeklindedir.

temsilciliğindeki asıl görevi, İslâm dünyasını ve basınıni gözlemek ve bu konularda raporlar hazırlamaktı²⁹.

Oppenheim'in Mısır'da çalışması kendi şahsî tercihi olduğu kadar, Mısır'ın Avrupa devletlerinin Doğu Akdeniz ve Afrika politikalarında artan önemiyle de ilgiliydi. Kahire'nin, dolayısıyla Mısır'ın öteden beri var olan önemi Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasından sonra çoğalmış, Avrupa diplomasisindeki önemi daha ziyade 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgaliyle artmıştır. 1880'lerden itibaren tırmanışa geçen emperyalizmin Afrika'yı kolonileştirme süreci esas olarak 1882'deki Mısır işgaliyle amansız bir sömürgecilik yarışına sebebiyet vermişti. Bunun yanında Ortadoğu'nun büyük kısmına sahip olan Osmanlı Devleti'nin zayıf ve her an yıkılacakmış gibi görünen yapısı da, onun mirasından azamî şekilde istifade etmeyi planlayan Avrupalı büyük güçlerin dikkatini İslâm coğrafyasına çekiyordu³⁰.

İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesinden sonra özellikle Bismarck, Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıkları Avrupa güçler dengesinde kendi lehine kullanmak için Mısır meselesine de el atmış ve orada aktif bir diplomasi takip etmişti. Bismarck sonrası (1890 sonrası) dönemde de Alman dış politikasında Mısır'ın önemi azalmamış, bilakis Almanya'nın dünya gücü olma yolundaki hedefi doğrultusunda Ortadoğu'ya ve Afrika'ya ilişkin planlarında merkezî bir konuma yükselmişti.

İngiltere ile ilişkilerde Mısır'a ve İslâm dünyasına ilişkin bilgilerin önem kazanması ve bu konuda Alman Dışişleri'ne gerekli enformasyonu sağlayacak eleman eksikliği, Yahudi kökenli olması gerekçesiyle daha önce iki kez reddedilmiş olan Max von Oppenheim'in 1895 yılındaki başvurusunun kabul

²⁹ Teichman, *a.g.e.*, s. 33; Oppenheim'in durumunun farklılığı maaş alırken de kendini gösteriyordu. Öyle ki onun aldığı maaş bile Kahire temsilciliği personel giderlerine dahil değildi. Maaşı Berlin merkezli başka bir fon üzerinden sağlanıyordu. Bir nevi sözleşmeli personel niteliğine sahipti ve sözleşmesi her yıl yenileniyordu. Dolayısıyla daimî personel statüsünde de değildi. Serbest ataşe benzeri bir pozisyon olan görevindeki belirsizlik Oppenheim'in kendisini de rahatsız ediyor ve bunun giderilmesi için taleplerde bulunuyordu. Kröger, *a.g.e.*, s. 114, 115.

³⁰ Kröger, *a.g.e.*, s. 108-110.

edilmesi sonucunu doğurmuştu³¹. Max von Oppenheim'in 2 Haziran 1896'da başlayıp 1909 yılı ortasına kadar fiilen sürdüreceği, ancak resmî olarak 1910 yılında ayrılacağı Kahire temsilciliğindeki ataşelik görevi aynı zamanda Alman Şark politikalarının en yoğun dönemini yaşadığı yıllara rastlamıştır³².

Hayatının en güzel yılları olarak tanımladığı bu süre zarfında Oppenheim, başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı coğrafyasında çıktığı bir çok araştırma seyahatinin yanı sıra Tunus ve Cezayir gibi Afrika'nın bazı bölgelerine de gezilerde bulunmuştur³³. Oppenheim'in Kahire'deyken çıktığı uzun süreli seyahatleri arasında 1897'de gerçekleştirdiği bir aylık Suriye seyahati yanında 1899 yılının ikinci yarısında yaptığı yedi aylık Suriye, Mezopotamya ve Doğu Anadolu seyahatleri sayılabilir³⁴. 1902 yılının tamamını araştırma seyahati için Amerika'da geçiren³⁵ Oppenheim'in İstanbul'a geliş gidişleri de uzun süre devam eder. Yine 1905 yılında gerçekleştirdiği Tunus ve Cezayir seyahatleri bu gezilere dahildi³⁶. Ancak Oppenheim'in gerçekleştirdiği seyahatlerden elde ettiği intibalarını yansıttığı raporların Berlin'deki etkisi her zaman aynı derecede olmamıştır. Kendisinin görüşlerine değer verenler olduğu kadar, vermeyenlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır³⁷.

Almanya'nın Londra elçisinin Oppenheim'in Mısır'da görevlendirilmesinde devreye girmesinde, elçinin Londra'daki diplomatik faaliyetlerinde

³¹ Üçüncü denemedeki kabulde aynı zamanda bir aile dostları da olan Almanya'nın Londra Büyükelçisi Kont Paul von Hatzfeldt'in referansının etkili olduğunu görüyoruz. Oberhaus, *a.g.e.*, s. 60.

³² Oberhaus, *a.g.e.*, s. 63.

³³ Kröger, *a.g.e.*, s. 114, 115.

³⁴ Oppenheim'in bu seyahatiyle ilgili olarak kaleme aldığı makale yukarıda da değindiğimiz gibi ayrıbasım (sonderausdruck) olarak yayınlanmıştır. Bkz. "Bericht über eine im Jahre 1899 ausgeführte Forschungsreise in der Asiatischen Türkei", *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, sayı 36 (1901), s. 69-99.

³⁵ Oppenheim'in bu Amerika gezisi Bağdat Demiryolu projesinin Amerika'daki benzer demiryolu projeleriyle karşılaştırma amacına matuf olup, gezinin masraflarını kendi cebinden karşılamıştır. Bu geziye ilişkin izlenimlerini Deutsche Bank 1904 yılında *Zur Entwicklung des bagdadbahngebiets und insbesondere Syriens unter Nutzanwendung amerikanischer Erfahrungen* başlığıyla kurum içi bir yayın olarak basmıştır. Oppenheim'in Amerika'ya 1904 yılında ikinci bir seyahat yaptığını ve aslında Kahire'deki görevini Washington'a nakletme arzusunda olduğunu görüyoruz. Kröger, *a.g.e.*, s. 119.

³⁶ Kröger, *a.g.e.*, s. 115.

³⁷ Kröger, *a.g.e.*, s. 118.

bölgeye ve oradaki gelişmelere ilişkin sağlam ve taze bilgiye duyduğu ihtiyaç etkili olmuştur. Oppenheim her ne kadar Kahire elçiliğinde görevli görünüyorsa da aynı zamanda Mısır ve İslâm dünyasına ilişkin gelişmeler konusunda Paris ve Londra elçiliklerine güncel enformasyon sağlayacaktır. Almanya'nın Londra Elçisi von Hatzfeldt'in Oppenheim'ı himayesine aldığına dair delillerden birisi, Oppenheim'ın daha Dışişleri'ne girmeden önce Afrika'ya yapacağı bir gezi için Sultan II. Abdülhamid nezdinde yaptığı izin başvurusuna referans olmasıdır³⁸.

Kahire'de bulunduğu dönemde birbirinden çok farklı ikili bir hayat süren Oppenheim'ın Mısır'daki Avrupalılarla olduğu kadar yerli halkın ileri gelenleriyle kurduğu ilişkiler ağı da günlük yaşantısının bir parçasıydı. Kahire günlerinde kurduğu dostluklar arasında gazeteci ve sonradan Osmanlı Mebusân Meclisi üyesi Şekip Arslan, Mısırlı Şeyh Sedat, Osmanlı Devleti'nin Mısır Komiseri Muhtar Paşa ve hem İslamcı hem de Mısır milliyetçisi kişilikleriyle tanınan Muhammed Abduh ve Ali Yusuf gibi şahsiyetler yer almaktaydı³⁹. Yine Mısır'da İngiliz idaresine karşı kurulan *Hizbü'l-Vatanî*'nin ikinci başkanı olan Muhammed Ferid de Oppenheim'ın irtibatla olduğu kişilerdendi⁴⁰.

Kahire'de bulunduğu süre boyunca Oppenheim, Berlin için toplam 467 rapor kaleme almıştır. Birincisi 28 Haziran 1896 ve sonuncusu 8 Haziran 1909 tarihlerini taşıyan bu raporlar içinde Kahire dışında dünyanın çeşitli yerlerinden gönderilen raporlar da mevcuttur. Raporlarındaki konuların ana temasını Mısır'daki politik gelişmeler oluştururken, ikinci sırada Araplar arasındaki İslâmî cereyanlar ve teşekküller yer alır. Oppenheim'ın İslâm dünyasına ve Mısır'a ilişkin verdiği bilgiler Berlin'in dışında başta İstanbul, Paris ve Londra olmak üzere Tahran, Kalküta ve Bombay gibi çeşitli Alman temsilciliklerine de aktarılmıştır. II. Wilhelm'in de bu raporları takip ettiğini anlıyoruz. Nitekim

³⁸ 28 Cemaziyelevvel 1311 (7 Aralık 1893) tarihli belge: “*Kolonya mütemevvilatından bir bankerin mahdumu olub Afrika dahilinde inkişafat-ı fenniye icrası arzusunda bulunan Baron Maksî Oppenheim'a müşkülât ve tehlikeden masuniyet için ferman-ı âli takdir ve i'tası Londra'daki Almanya sefiri tarafından iltimas olunmasıyla bunun emsali mesbuk olduğu halde suretinin arzı ferman buyrulduğundan üçyüzbir ve üçyüzüç tarihlerinde bâirade-i seniyye isdar ve i'ta olunmuş olan iki kat'a ferman-ı âlinin suretlerinin takdim kılındığına dair...*”dir. BOA, İ.HUS, 18.

³⁹ Teichmann, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁰ Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarıdır. İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul 2007, s. 205.

Oppenheim'in 1899'da kaleme aldığı Bağdat demiryoluyla ilgili raporunun kenarına II. Wilhelm "çok güzel!" diye not düşmeyi ihmal etmemiştir⁴¹.

Mamafih, Oppenheim'in Mısır'ın yerli ileri gelenleriyle ve *turkophil* olan Panislamist çevrelerle olan ilişkilerinden İngilizlerin duyduğu rahatsızlığın 1906 yılında Almanya ve İngiltere devletleri arasındaki ilişkilerde krizin eşliğine gelmesine sebebiyet verdiği gözükmektedir. Bu gelişme üzerine endişeye kapılan Almanlar Oppenheim'a, görevinin yalnızca gözlem yapmak ve Kahire temsilcisine bu gözlemlerle ilgili bilgi vermek olduğu hatırlatmasında bulunmak mecburiyetinde kalmıştır⁴².

1909 yılından 1910 yılı Kasım'ına kadar izinli sayılan Oppenheim, nihayet Alman Dışişleri hizmetinden ayrılır. Görevinden ayrılırken Alman İmparatoru Wilhelm tarafından kendisine diplomatik temsilcilikte üçüncü dereceye hitap eden *Ministerresident*'lik (Orta Elçilik) unvanı verilir⁴³. On yıldan fazla bir zaman diplomasi görevinde bulunan Oppenheim'in pozisyonundaki belirsizlik kendisi için bir rahatsızlık konusuydu. Bu rahatsızlığın farkında olması pek muhtemel olan Wilhelm'in "Ministerresident"lik unvanıyla onun gönlünü almak istemiş olduğu söylenebilir⁴⁴.

⁴¹ Kröger, *a.g.e.*, s. 116, 117; Oppenheim'in Mısır'da bulunduğu sıradaki faaliyetleri zaman zaman İngilizleri ve Fransızları da rahatsız etmişti. İngiliz ve Fransız basınında çıkan iddialara göre Oppenheim, İngiliz ve Fransız düşmanlığını besleyen Panislamist hareketlere destek veriyordu. Bu yüzden bazı bölgelere yapacağı ziyaretler aynı çevrelerce hiç de dostane karşılanmıyordu. Nitekim bu anlamda 1906 yılında Reuter üzerinden yayınlanan bir haberde Oppenheim'in Suriye'ye yapacağı geziyi Sina Yarımadası'ndaki anti-İngiliz oluşumlardan yararlanmak için yapacağı şeklinde bir suçlama yer alıyordu. Kröger, *a.g.e.*, s. 121.

⁴² Kröger, *a.g.e.*, s. 123.

⁴³ *A.g.e.*, s. 124.

⁴³ Ministerresident: 19 Mart 1815'de Viyana Konferansı'nda belirlenen diplomatik temsilcilikler düzenlemesindeki sıralamaya göre büyükelçilerden sonra üçüncü sırada *ministerresident* (*ministres résidents*), yani orta elçiler gelirken son sırada da maslahatgözarlar bulunuyordu. Ancak 1961'deki Viyana Konvansiyonu'nda ministerresidentlik diplomatik temsilcilikler arasından çıkartıldı. <http://de.wikipedia.org/wiki/Ministerresident>.

⁴⁴ Kröger, *a.g.e.*, s. 124; Oppenheim'in bu konudaki rahatsızlığının daha sonraki yıllarda da sürdüğünü görüyoruz. Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra diplomatik unvanlarda yapılan değişiklikler sonucu diplomatlara verilen "Ministerresident"lik unvanı kaldırılıp yerine

1909 ile 1913 yılları arasını tamamen, varlığından ilk defa 1899 yılında haberdar olduğu⁴⁵ Tell-Halef'deki⁴⁶ arkeolojik çalışmalara hasreden Oppenheim'in Alman Dışişleri'nde ikinci kez göreve başlaması, daha evvel de ifade edildiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Türkiye ile Almanya arasında 2 Ağustos'ta bir ittifak anlaşmasının yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle İngiltere'nin Almanya karşısında savaşa dahil olması Hindistan ve Mısır gibi Müslüman nüfusunun en yoğun olduğu coğrafyaya sahip İngiltere karşısında Almanya'yı, İslâm'ı *bir silah* olarak Osmanlı Devleti üzerinden kullanmaya sevk etmiştir.

2. Oppenheim'in Memorandumları: İslam Dünyası'nın Ayaklandırılması Meselesi

Almanya'nın "*İslâm silahı*"nı ilk ne zaman gündemine aldığı konusu tam net olmamakla birlikte II. Wilhem'in 1896 yılı Ocak ayında Rus elçisiyle yaptığı bir görüşmede İngiltere'ye karşı Almanya'nın bu "*silahı*" kullanabileceğini açıkça ifade ettiği bilinmektedir⁴⁷. Öte yandan uzun yıllar Türkiye'deki Alman askerî misyonunun başında görev yapan Colmar von der Goltz da, İngiltere'ye karşı muhtemel bir savaş durumunda potansiyel müttefiki olarak gördüğü Türkiye'nin Mısır ve Sudan'ı yeniden geri kazanmasının hiç de zor

"Gesandter II. Klasse" ünvanı verildiğinde Oppenheim da Alman Dışişleri'ne başvurup 5 Kasım 1926'da kendisinin de bu yeni ünvanı kullanabilmesi için ilgili yazılı bir belge verilmesini istemiştir. Ancak Dışişleri'nden yaklaşık bir ay sonra (20 Aralık) gelen cevap, hukukî bir takım gerekçeler gösterilerek olumsuz olmuştur. *Nachlass MvO*, Nr. 1/XIII.

⁴⁵ Teichmann, *a.g.e.*, s. 40, 41.

⁴⁶ Max von Oppenheim'in Tell Halef'le ilgili başlıca çalışmaları şu şekildedir: "Der Tell Halaf und die verschleierte Göttin", *Der alte Orient*, X/1 (1908); *Der Tell Halaf, eine neue Kultur im ältesten Mesopotamien*, Leipzig 1931. İngilizcesi: *Tell Halaf. A New Culture in Oldest Mesopotamia*, Transl. by Gerald Wheeler, London 1932; London & New York 1933. Fransızcası: *Tell Halaf, la plus ancienne capitale subaréenne de Mésopotamie*. Paris 1933; *Tell Halaf, une civilisation retrouvée en Mésopotamie*, Edition française complétée par l'auteur, trad. de J. Marty, Paris 1939; "Die Inschriften vom Tell Halaf. Keilschrifttexte und aramäische Urkunden aus einer assyrischen Provinzhauptstadt. Hrsg. und bearb. von Johannes Friedrich, G. Rudolf Meyer, Arthur Ungnad, Ernst F. Weidner", *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 6 (1940); *Tell Halaf*, Band I: *Die prähistorischen Funde*, bearbeitet von Hubert Schmidt. Mit einer Einleitung zum Gesamtwerk von Max Frh. von Oppenheim, Berlin 1943, Bd. II.

⁴⁷ Oberhaus, *a.g.e.*, s. 102.

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

olmayacağını, zira 50 milyon Müslüman'ın Türkiye'yi desteklemeye hazır olacağını 1899'da dile getirmişti⁴⁸. Friedrich Bernhardi de ilk baskısı 1912 yılında yapılan eserinde İngiltere'ye karşı bir savaş stratejisi olarak Mısır ve Hindistan'da çıkartılacak isyanların İngiliz kuvvetlerini uzun süre buralarda oyalayacağı tezini ileri sürmüştü. Panislamizm'den veya Türkiye ile bir ittifak durumundan söz etmeyen Bernhardi, Mısır'la Hindistan halkının Avrupa savaşına dolaylı şekilde dahil edilmesi ihtimalini gündeme getirmişti⁴⁹.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve Alman Genelkurmayı'nın İngiltere'ye yönelik aksiyonları, savaşın çıkmasından itibaren İngiliz İmparatorluğu'nun iki anahtar pozisyonu olan Hindistan ve Mısır'ı hedef alıyordu. Nitekim daha 2 Ağustos 1914'de Genelkurmay Başkanı Moltke, Dışişleri'ne gönderdiği bir yazıda bu yöndeki düşüncelerini ifade etmişti. Moltke'nin İngiltere'nin savaş ilanından duyduğu hayal kırıklığıyla, 5 Ağustos'ta kaleme aldığı bir yazıda, görüşlerini çok sert şekilde tekrarladığını görüyoruz:

“Hindistan'ın, Mısır'ın ve de Kafkasya'nın ayaklandırılması en önemli bir konudur. Bu fikirlerin gerçekleştirilmesini ve de İslam fanatizminin uyandırılmasını Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile yapılan anlaşmayla gerçekleştirecek konumdadır”⁵⁰.

Görüldüğü üzere 2 Ağustos tarihinde Max von Oppenheim Alman Dışişleri'nde yeniden göreve başladığında İslâm dünyasının Osmanlı Devleti kanalıyla İngiltere'ye karşı bir savaşın içine çekilme isteği kesindi. Ancak bunun nasıl ve ne şekilde yapılacağı belirsizdi. İslâm dünyasının ayaklandırılmasının ne şekilde ve hangi organizasyonlarla yapılacağını ortaya koyan kişi, Ekim 1914 yılında Alman Dışişleri'ne sunduğu 136 sayfalık (büyük) memorandumuyla Max von Oppenheim'dir. Söz konusu memorandum Kasım ayı başında, Alman Dışişleri kanalıyla *Kaiser*'e sunulmak üzere Büyük Umumî Karargah'a (*Grosse Hauptquartier*) gönderilmiştir⁵¹. Oppenheim'in bu

⁴⁸ A.g.e., s. 101, 102.

⁴⁹ Friedrich von Bernhardi, *Deutschland und der nächste Krieg*, Stuttgart und Berlin 1913⁶, s. 174; ayrıca muhtemel bir savaşta Türk ordusunun kuvveti ve etkisi konusundaki değerlendirmeler için bkz. a.g.e., s. 158, 159.

⁵⁰ Fischer, a.g.e., s. 146.

⁵¹ Max von Oppenheim, *Denkschrift betreffend Die Revolutienierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Berlin 1914, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO),

memorandumunda Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti ile Almanya'nın, Müslümanları İngilizlere, Fransızlara ve Ruslara karşı harekete geçirme planları genel hatlarıyla ve de ayrıntılı sayılabilecek şekilde sıralanmıştır.

Bazılarına göre, İslâm tarihinde köklü bir geçmişe sahip cihad anlayışının modern zamanlara uyarlanmasını gerçekleştiren ve cihada yeni bir anlam kazandıran kişi olarak da değerlendirilen Oppenheim'in, İslâm'ın halife-sultan liderliğinde Almanya'nın rakipleri, sömürgeci Avrupalı büyük devletlere karşı potansiyel bir güç olarak kullanılabilmesi şeklindeki değerlendirmeleri 1914'de patlayan büyük savaşın 16 yıl öncesine kadar gitmektedir⁵². Kahire'deki Alman

Nachlass Max von Oppenheims, Nr. 42 (NL MvO/42). Söz konusu bu memorandumun içeriğinin geniş bir özetini ilk defa veren ve böylece kamuoyunu bundan haberdar eden kişi Karl Emil Schabinger von Schowingen'dir. Oppenheim'in kurucusu olduğu Nachrichtenstelle für den Orient'in (NfO) 1915-1916 yılları arasında (Oppenheim'dan sonra) başkanlığını da yapan Schabinger 1967 yılında kaleme aldığı anılarında memorandum ve NfO hakkında birinci ağızdan bilgiler vermektedir. Karl Emil Schabinger Freiherr von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter: Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967, s. 116-125; Max Oppenheim'in Ekim 1914 tarihli memorandumunun tam metninin ilk yayını için bkz. Tim Epkenhans, "Geld darf keine Rolle spielen, II. Teil, das Dokument [Max von Oppenheims großer Djihad-Plan]", *Archivum Ottomanicum*, sayı 19 (2001), s. 121-163.

⁵² Oppenheim'i bu şekilde değerlendirenlerden birisi de Wolfgang G. Schwanitz'dir. Schwanitz, Oppenheim'in 1914 ve bu makale içinde ele alınacak 1940 yılında kaleme aldığı memorandumlardan hareketle XX. yüzyılda "İslâm'ın cihadçı bir kimliğe büründürülmesi"ni 1914 ve 1940 tarihli ve Berlin markalı bir gelişme şeklinde değerlendiriyor. Öte yandan modern anlamda "İslamcı tarz"ın İslâm tarihinin köklerinde yer almadığını öne sürüyor. Schwanitz cihadın bundan önce de varlığını kabul etmekle birlikte XX. yüzyıldaki gibi modern bir siyasallaşmaya uğrayarak "seçici cihad" şeklini aldığını öne sürüyor. Buradaki "seçici cihad"dan kasıt öncelikle "kafirler" arasında yapılan ayırmadan ileri geliyor. Yani, Müslümanların Almanya ve Avusturya ile birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya gibi inançsızlara (kafirlere) karşı giriştikleri bir cihad söz konusudur. Öte yandan bu "seçici cihad"ın yöneldiği diğer bir grup da "inançsızların hizmetinde yer alan Müslümanlar" olarak karşımıza çıkmaktadır. Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial Gesschichte*, XIX/3 (2004), 44. Scwanitz'in bu değerlendirmesinde çok uzun bir geçmişe sahip İslâm tarihi hakkında safhî bir hükme vardığını söyleyebiliriz. Zira daha önceki dönemlerde de Müslümanlar "kafirlerle" ittifak ederek gerek Müslüman ve gerekse de Müslüman olmayan rakiplerine karşı savaşmışlardır. O anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan bu durum tamamen politik bir hareket tarzı olup her güç mücadelesinde ortaya çıkabilecek bir husustur. 2004 yılında yayınlanan bu makalede doğrudan bir atıfta bulunulmasa da, 11 Eylül 2001 yılında New York'daki ikiz

diplomatik temsilciliğinde göreve başlamasından iki yıl sonra Berlin'e gönderdiği raporlardan birinde Oppenheim, bu konudaki görüşlerini açıkça dile getirmiştir. Dolayısıyla 1914'de kaleme alınan kapsamlı İslâm stratejisinin daha o zamanlardan Oppenheim'in kafasında şekillenmeye başladığı 1898 yılına ait bu rapordan anlaşılmaktadır.

a. Max von Oppenheim'in 1898 Memorandumu

Oppenheim, daha taze bir diplomatken İslâm'ın bir güç olarak potansiyeline ilişkin kaleme aldığı bu ilk memorandum 1914'dekine göre oldukça kısa sayılır. Ancak onun daha o zamandan bir "İslam kozu"ndan ("*islamischen Trumpfkarte*") sözediyor olması ve bu konuda Berlin'dekilerin dikatini çekmeye çalışıyor olması ilgiye değerdir⁵³.

Söz konusu raporunda Oppenheim, Müslümanların dinlerine duydukları sarsılmaz inançtan bahisle bunun toplumun en alt kesiminden en üsttekilerine kadar bütününe kapsamından bahsetmiştir. Dünya genelindeki 260 milyon Müslüman'dan bahisle Oppenheim, İslam'ın Afrika ve Asya'da sürekli ilerleme halinde olduğunu ifade ederek, özellikle son yüzyılda Afrika'daki Avrupa sömürgecilğine karşı gelişen tepkinin büyüklüğünden bu sonuca varmıştır. Yine raporda cihad anlayışının zaman içindeki değişiminden de söz eden Oppenheim, Müslümanlar arasında cihadın eski "*agresif*" karakterinin son dönemde "*savunmacı*" bir özelliğe dönüştüğünü belirterek, şayet uygun tarzda bir ön hazırlık yapılması durumunda Müslümanlara yönelik bir cihad ilanının sonuçlarının hesap edilemez boyutlara ulaşabileceğini bildirmiştir. Nitekim Oppenheim'in bu raporuna ilham kaynağı olan 1897 yılındaki Yunanistan-Osmanlı Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nce kazanılması sonucu bütün dünya Müslümanlarında nasıl sevinçle karşılandığını hatırlatma gereği duymuştur.

kulelere yapılan saldırı sonrasında meydana gelen "İslâmcılık" ve "cihad" algısının geçmişini Oppenheim'in ortaya koyduğu İslâmcılığın bir başka versiyonu gibi gösterme fikrinin ağır bastığını düşünüyoruz.

⁵³ Max von Oppenheim bu raporunu 5 Temmuz 1898 tarihinde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na ve o zamanki Şansölye Hohenlohe'ya göndermiştir. Bu raporun bugüne kadar yayınlanmadığını ifade eden Salvador Oberhaus, söz konusu raporu biraz kısaltarak çalışmasına koymuştur. Buradaki değerlendirmeler bu kısaltılmış halini esas alarak yapılmıştır. Oberhaus, *a.g.e.*, s. 107, 108.

Aynı şekilde son Osmanlı-Rus savaşı sırasında (1877-78 savaşını kastediyor olmalı) İslâm dünyasından Osmanlı devletine yapılan para yardımlarının ve gelen gönüllüler konusunun da altını çizmeyi ihmal etmemiştir.

Uzun zamandır Müslümanların ortak bir devlete sahip olmalarına rağmen bundan on yıllar önce Panislamist hareketin İstanbul'dan başladığını ve şimdiki sultanın da (II. Abdülhamid) bunu son derece becerikli şekilde kullandığını belirten Oppenheim, raporunda sultanın o sırada Müslüman dünyasının en güçlü hükümdarı ve kutsal şehirlerin hakimi durumunda olduğundan bahisle, “*her ne kadar büyük bir güce karşı doğrudan, büyük bir tehlike arzemesi de emri altındaki sayısız Müslüman sayesinde böyle bir durumda çok değerli destekçiler bulabileceği*” şeklinde bir öngörude bulunmuştur.

Burada genel hatlarıyla ortaya koyduğumuz memorandumunda Oppenheim'in, İslâm'ın cihad anlayışına ve bundaki (zorunlu) değişime, halifenin Müslümanlar arasındaki rolüne ve Avrupalı sömürgeci büyük güçlerle muhtemel bir karşılaşma durumunda Almanya'nın yanında yer alacak halife-sultanın liderliğindeki Müslümanların ne kadar değerli müttefikler olabileceklerine ilişkin öngörülerini altı çizilmesi gereken noktalar olarak öne çıkarmaktadır.

b. Ekim 1914 Büyük Memorandumu: “*Denkschrift betreffend die Revolutinierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*”

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kahire'de göreve başladığı 1896 yılından, fiilen görevden ayrıldığı 1909 yılına kadar geçen on üç yılda Berlin için yüzlerce rapor kaleme alan Oppenheim, Alman Dışişleri'nde ikinci kez göreve başladığı 1914 yılında kaleme aldığı büyük memorandumunu “*Denkschrift betreffend die Revolutinierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*”⁵⁴

⁵⁴ Köln şehrinde Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO) bünyesinde bulunan Max von Oppenheim'in terekesinde, yayınlanmamış hatıratı yanında ham halde bulunan birçok çalışmasına ilişkin notlar yer almaktadır. Öte yandan Oppenheim'in 1914 yılında kaleme aldığı memorandumunun üzerinde kendi el yazısıyla bazı küçük düzeltmelerin de bulunduğu basılı bir nüshası vardır. Bu çalışmada da esas alıp kullandığımız söz konusu bu nüshası için bkz. *Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Max von Oppenheim, Berlin 1914, Hausarchiv des

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

(Düşmanlarımızın İslâm Bölgelerinde İhtilaller Çıkartılmasına İlişkin Memorandum) Panislamizm konusunu çok daha kapsamlı şekilde ele almaktadır.

Almanya’da Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemlerde gerek entelektüel çevreler tarafından gerekse de devlet kadrolarında bulunan kimseler tarafından Osmanlı Devleti, Şark ve İslâm gibi kavramların politik ve askerî gelişmeler çerçevesinde ve Almanya’nın menfaatleri doğrultusunda kullanılmasına yönelik farklı yaklaşımlar söz konusuydu. İşte Oppenheim, daha önceden ortaya konulan bu yaklaşımları kendi düşünceleri ve tecrübeleriyle birleştirip Almanya’nın savaş stratejisinin bir parçası olarak derli toplu bir program haline getirmiştir⁵⁵.

Bu memorandumla o, hem Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda izleyeceği Şark ve İslâm politikalarının yol haritasını hem de bu konuda Alman devletinin “resmi görüşleri” niteliğindeki bir belgeyi ortaya koymuştur diyebiliriz. Zira bu memorandumda yazılan hemen her husus savaş sırasında ya uygulanmış ya da en azından uygulanmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Oppenheim’in 1914 memorandumı, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman ittifakının ve de her iki tarafca uygulamaya geçirilen Panislamist politikaların bir çıkış kaynağı olmuştur. Özellikle Almanlarca, memorandumun meydana getirilmesi aşamasında Oppenheim’in çalışmasına ve hazırladığı plana ne derece önem verildiği Dışişleri Bakanlığı Müşaviri Arthur Zimmerman’ın 14 Eylül 1914 tarihli genelgesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu genelgeye göre Şark’taki ihtilal programlarına ilişkin bütün telgrafların birer nüshası Oppenheim’in önüne konulacaktır⁵⁶.

Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO), *Nachlass Max von Oppenheims*, Nr. 42 (NL MvO/42); Uzun yıllar sonra Oppenheim’in memorandumı Tim Epkenhans tarafından yayınlanmıştır. “Geld darf keine Rolle spielen, II. Teil, das Dokument [Max vonOppenheims großer Djihad-Plan]”, *Archivum Ottomanicum*, sayı 19 (2001), s. 121-163.

⁵⁵ Herbert Landolin Müller, *Islam, Gihad (“Heiliger Krieg”) und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918*, Frankfurt/Main 1991, s. 203.

⁵⁶ Fischer, *a.g.e.*, s. 143.

1914 yılı Ekim sonuna tarihlenen 136 sayfalık memorandum giriş ve sonuç bölümleri dışında 12 ana başlık ve 85 alt başlıktan oluşmaktadır. Önemine binaen memorandumun giriş kısmını aşağıya aynen alıyoruz:

“Düşmanlarımızın hakimiyetindeki Müslüman topraklarında ihtilaller çıkartılmasının başlıca şartı, halife sultanın bayrağı altında Türklerle yoğun bir işbirliği yanında bilinçli hedefleri olan organizasyonlardır. Bu faaliyet gerekli değişikliklerle hemen hemen bütün ülkelerde aşağıdaki gibi şekillenmelidir.

Birinci olarak Propaganda: Düşmanlarımızın sistematik bir şekilde savaşta gelişmelere ilişkin yaydıkları yalan haberlere karşı mücadele etmek ve savaşın durumuna ilişkin doğru açıklamaları yapmak. Aynı şekilde düşmanlarımıza karşı doğrudan ayaklanma çağrısı ve bunların desteklenmesi.

İkincisi, Türkiye'nin Savaşması: Bu ikinci şart olmadan Mısır ve Rusya'nın Müslüman toprakları gibi belli başlı memleketlerde ciddi bir ihtilal olayı düşünülemez. Türkiye'nin hesaplanan etkisi ve bu konudaki gerekli organizasyonlar, yardımımız olmaksızın hedeflenen şekilde gerçekleşemez. Biz, Türkiye'ye insan, para ve materyal sağlamalıyız, ki bunun tatmin edici sonucu doğurması ancak büyük meblağlarla olacaktır. Yarım tedbirler faydasız olacaktır. Umulan başarı ancak büyük bir çalışmanın sonunda olacaktır: Sadece, şayet Türkler Mısır'a girer ve Hindistan'da yakıcı ayaklanmaları tutuştururlarsa İngiltere yumuşayacaktır. Bu durumda “büyük İngiltere'nin” kamuoyu, Londra'daki idareyi ya deniz kuvvetlerinin büyük bir kısmını, belki de yarısını, orada yaşayan çok sayıdaki İngiliz, milyarlar tutan sermaye yatırımlarını ve de İngilizlerin dünyadaki pozisyonlarını kurtarmak için Hindistan'a göndermeye zorlar, ya da, bu olay şu an İngiltere açısından mümkün gözükmediğinden, kamuoyu (İngiliz idaresini) bizim memnun olacağımız bir barışın yapılmasına zorlayacaktır. Ondan sonra ne türden bir barışı kabul edeceğimizi olayların gelişimi belirleyecektir. Bizim cesur kara birliklerimizin Fransa'yı yenecekleri aşikardır. Ayrıca Avusturyalı müttefiklerimizle birlikte Rusya'yı kontrol altında tutmayı da başaracağımız muhakkaktır. Ancak biz halihazırda üstün durumda olan ve diğer düşman gemileriyle de güçlenecek olan İngiliz (“des perfiden Albion”⁵⁷) deniz gücünü

⁵⁷ “Düşman İngiltere” yerine kullanılmıştır. Albion, İngiltere için kullanılıyor.

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

hesaba katmamız gerekmektedir, zira kıta Avrupası'ndaki galibiyetimize ve müttefiklerinin çökmesine rağmen (İngiltere) savaşı uzatmaktan, dolayısıyla da bizi iktisadî açıdan yok etme çabalarından vazgeçmeyecektir.

İngiltere'nin en hassas yeri sömürgeleridir. İngiliz başbakanı daha savaşın hemen başlangıcında, bizim Müslüman kolonileri harekete geçirmeyi denediğimiz iddiasında bulunmuştu. Böyle bir faaliyetten önce (maalesef!) yeterli çaba ortaya konulmalıydı. Düşmanlarımızın bütün savaşma tarzları bizlere son hedefimize ulaşmak için böylesine önemli bir silahı kullanma hakkını vermektedir. Zira mecbur kaldığımız bu savaşta ayakta kalmak görevimizdir.

Mısır ve Hindistan'la ilgili uygulamalar en önemlisidir. Belki de bunlar belirleyici önemde olacaktır. Rusya'nın Karadeniz filosunun yokedilmesi de aynı anda hedeflenmelidir. Türkiye'nin Rusya'ya karşı Kafkasya'da başarılı bir kara savaşı vermesi Dünya Savaşı'nın sonuçlanması bakımından ikinci derecedir, ancak bu hiç de küçümsenecek bir şey değildir. Türk ordusunun Avrupa'da bir saldırıya geçmesi bu görüşlerin dışındadır. Tunus, Cezayir ve Fas gibi Fransız bölgelerinde ihtilalci hareketlerin gerçekleştirilmesi savaşın genel durumu içinde üçüncü dereceden görünmektedir.

Aşağıdaki bölümlerde, her ne kadar sözkonusu alanlarda şimdiye kadar bazı şeyler yerine getirilmişse de, düşmanlarımızın elindeki Müslüman bölgelerinde ihtilaller çıkartılması konusunda İmparatorluğun yapması gereken hususları, âcizâne fikirlerimle saygıyla sunmak istiyorum. Şayet ifade edeceğim görüşler kendi alanım ve yeteneklerim dışında olarak klasik uygulamalar dışına çıkarsa beni affetmenizi istirham ediyorum. Buna cesaret etmemin nedeni şu anki durumun ciddiyetindedir. Zira benim Şark'ta geçirdiğim uzun yıllara dayanan tecrübelerim ışığında bütün durumlara ilişkin öneriler getirmeyi kendime bir görev biliyorum”⁵⁸.

⁵⁸ Kon, a.g.t., s. 33, 34; Orijinal metin için bkz. Oppenheim, *Denkschrift betreffend die Revolutinierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, s. 1-4.

Memorandumun bundan sonraki kısımlarındaki konularsa ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmıştır⁵⁹:

• Oppenheim, memorandumunun birinci bölümüne İslâm dünyasına yönelik yapılacak faaliyetlerde olmazsa olmaz denilebilecek bir konuyla, yani “para” konusuyla girmiş ve “*var olmak ya da yok olmak savaşı anlamına gelen bu savaşta harcanacak paranın önemi olmamalıdır*” diyerek para konusunu özellikle vurgulamıştır.

• Memorandumun ikinci bölümü, İslâm dünyasına *Türkiye* üzerinden yapılacak propaganda faaliyetlerine ayrılmış olup bu anlamda İstanbul merkezli yapılacak söz konusu faaliyetlerin halife-sultan adına yapılması üzerinde durulmuştur. Almanya merkezli yapılacak propaganda faaliyetlerini anlatan bölümde ise daha ziyade Almanya’dan sağlanacak telgraf, broşür vb. materyallerle sağlanacak taze enformasyonun İstanbul’daki elçilik kanalıyla kamuoyuna yansıtılması planlanmış ve propaganda için Berlin’de Alman şarkiyatçılardan ve İslâm dünyasından şahsiyetlerin katılımıyla oluşacak *tercüme bürosu* gerekli propaganda malzemesini temine yardımcı olunması öngörülmüştür⁶⁰.

• Oppenheim’in, uzun yıllar kaldığı Mısır’la ilgili yaklaşık 30 sayfalık bir bilgi verdiği *Mısır* başlığı altında yapılacak faaliyetleri özetle şu şekilde ifade etmiştir: Süveyş Kanalı üzerinden Osmanlı askerlerinin İngiliz idaresine karşı girişecekleri bir harekâta Mısır halkının desteğini sağlamaya yönelik her türlü propaganda ve provakasyon faaliyetleri yapılacaktır. Son derece ayrıntılı sayılabilecek bu bölümde Mısır’a ilişkin lojistik ve stratejik konular yanında, ülkenin etnik farklılıkları ve benzeri birçok değişik faktörün hesaba katılmasıyla kapsamlı bir eylem planı hazırlanmış gözükmektedir.

• *Rusya Müslümanları*: Rusya’nın hakimiyeti altındaki topraklarda toplam 19 milyon Müslüman’ın yaşadığını belirten Oppenheim, Rusya’ya karşı ihtilalci hareketlerin çıkartılmasında en uygun bölgenin Kafkaslar olduğu

⁵⁹ Oppenheim’in 1914 yılındaki büyük memorandumunun daha geniş bir Türkçe özeti için bkz. Kon, *a.g.t.*, s. 34-43 ve 59-64.

⁶⁰ Bu anlamda Almanya’ya gidenler arasında Şeyh Salih Tunusî, Mehmed Akif, Abdürreşid İbrahim ve daha onlarca Müslüman şahsiyet olmuştur. Bu konuda bkz. Kon, *a.g.t.*, s. 67-75 ve 99-106; Müller, *a.g.e.*, s. 235-266.

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

görüştüğüdür. Kafkaslarda isyan ve ayaklanmaların çıkması için ise Rusya'ya kara sınırı olan Türkiye'nin Rusya üzerine yürümesi gerektiği belirtilmektedir. Bu girişimlerden önce yapılması gereken husussa Karadeniz'deki Rus filosunun yok edilmesidir. Bu, hem Rusya Müslümanları hem de diğer Müslümanlar üzerinde müthiş bir psikolojik etki yapacaktır. Türk ordusunun, ancak bundan sonra Kafkaslar üzerine hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

- Ermeniler ve diğer Hıristiyan gruplar konusunda ise Oppenheim pek ümitli olmadığını belirterek bu grupların ancak Müslümanlar ayaklandıktan ve başarıya ulaştıktan sonra, başarıdan pay elde etmek için, isyana katılabileceklerini belirtmiştir.

- Memorandum'un *İran*'la ilgili kısmında; İran'daki Rus karşıtı ortamdan ve Almanya'nın galibiyeti için camilerde dua edildiğinden de bahseden Oppenheim, İran'ın harekete geçmesi için Türklerin desteğine olan ihtiyaca dikkat çekmiştir. Bu arada İran'ın Türkiye'ye karşı olan bazı şüphelerinden bahisle, İranlılara sınırlar konusunda garanti verilmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır. Öte yandan İran, Afganistan ve Türkiye arasında oluşacak bir ittifakın Rusya üzerinde olduğu kadar Hindistan üzerinde de çok etkili sonuçlar doğuracağına dikkat çekerek, İran'la yapılacak müzakerelerin İstanbul üzerinden yapılmasının daha doğru olacağı uyarısında bulunmuştur. Buna sebep olarak da Berlin'deki İran elçisinin Ermeni ve İngiliz yanlısı bir pozisyonu olmasını gerekçe göstermiştir.

- Hindistan'daki ihtilal faaliyetleri bakımından özel önem atfedilen *Afganistan*'la ilgili bölümde Oppenheim, ülkenin ve başındaki hanedanın yakın tarihine değinerek nüfus yapısına ilişkin bilgiler vermiş ve ardından Afganistan'daki asker ve silah sayısı bunların özelliklerine yer vermiştir. Halkın neredeyse tamamının Sünnî ve Hanefî mezhebinden olması nedeniyle İstanbul'daki halifeye olan bağlılıklarına raporda atıfta bulunulmuştur.

- *Hindistan bölümü*: Oppenheim, İhtilal hareketlerine girilecek ülkeler içinde savaşın kesin başarıya ulaşması bakımından en önemli husus olarak Hindistan'ı görmüştür. Hindistan'daki bir ayaklanmaya yönelik olarak Oppenheim, kendisinin Berlin'de ve İsviçre'de yaşayan Hindistanlılarla bir komite kurduğunu belirtmiştir. 18 üyeli bu komitenin elemanlarının çoğunun yüksek eğitilmiş ve milliyetçi yapıda olduklarından bahisle, içlerinde

kimyagerlerin de bulunduğunu ve bunların yıkıcı faaliyetlerde kullanılabileceğini ifade etmiştir.

• *Fas*'la alakalı bölümde, burada faaliyetleri sırlayan Oppenheim, orada yapılacak propaganda ve bilgilendirme işlerinin önemine vurgu yapmakla birlikte Fas'ta büyük bir ayaklanmanın mümkün olamayacağı kanaatini de dile getirmiştir.

• *Cezayir, Tunus ve Afrika'nın geri kalan kısmına* yönelik olarak, Cezayir'deki seksen yıllık Fransız hakimiyetinin halk arasında büyük bir nefret yarattığını (aynı şekilde Tunus'da da) ifade etmiştir. Öte yandan Fransızların, ileri gelen Müslüman din adamlarını ülkeden sürmüş olmalarına rağmen onların yerine tarikatların ülkede büyük bir etki kazanmış olduklarını belirten Oppenheim, bu grupları Kadiriye, Rahmaniye, Ticianiye ve Derkaviye olarak sayarken Senusîlerin de kurucusunun Batı Cezayirli olduğu bilgisini vermiştir. Oppenheim'a göre Cezayir ve Tunus'ta iki merkezden faaliyet yapılabilirdi. Bunlar; Tripolis ve Fas'taki İspanyol bölgesidir. Cezayir ve Fas'ta bir harekete girişmek için dinî grupların desteğinin sağlanması şarttır.

• Memorandumda 12. bölüm *Afrikalı ve Hindistanlı Savaş Esirleri* başlığı altında olup, Oppenheim'ın savaş esirlerine ilişkin görüşlerini içermektedir. Burada Fransız Afrika'sından gelerek veya alınarak Fransız ordusunda savaştırılan "Turkos"lardan⁶¹ Almanlara esir düşen Fas, Cezayir ve Tunuslu Müslümanlar söz konusu edilmiştir.

⁶¹ Turkos tabiri hakkında şu şekilde bilgiler yer almaktadır: "*Fransa'nın Cezayir'i 1830'daki işgalinden sonra oradaki yerli halklardan oluşturduğu alaylara verilen isimdi. Her bir bölükte iki yüksek rütbeli subay, dört düşük rütbeli subay ve sekiz onbaşı yerlilerden oluşurken geri kalan yüksek ve düşük rütbeli subaylar Fransızlardan meydana geliyordu. Kıyafetleri Arap kıyafetiydi. Mavi ceket ve yeşil turban ve bedevi paltosu (Burnus/Bornoz) ile dolak giyorlardı. Her alay dört tabur (dörder bölük olarak) ve bir depo bölüğünden oluşuyordu. 1885'e kadar üç alay Turkos bulunuyordu. Bu tarihten itibaren dördüncü bir alay Tunus'ta oluşturulanla karışık şekilde düzenlendi. Turkoslar ilk başlarda yalnızca Cezayir içinde kullanılırlarken sonraki zamanlarda 1859'da İtalya'da, 1870-71'de Prusya'ya karşı Fransa'da ... olduğu gibi Cezayir dışında da kullanıldılar.*" Almanlar "*1870'deki savaşta da Turkosları esir almışlar ve bugün Polonya sınırları içinde bulunan Graudenz (Grudziądz) şehrinde tutulmuşlardı.*" Brockhaus *Conversations-Lexikon*, Dreizehnte vollständige umgearbeitete Auflage, Leipzig 1886, Fünfter Band, 919.

• *Müslüman esirlerin Almanya İçin kullanılması* alt başlığı altında, Turkoslar'dan Almanya adına yararlanılması fikrini dillendiren Oppenheim, “*Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı majestelerinin Turkosları özgür kılıp gerçek efendileri Sultan-Halife’ye verilmek üzere İstanbul’a göndermeyi planladığı haberi, gerek Türkiye’de gerekse de diğer İslâm dünyasında sevinçle karşılandı. Şâyet bu haber Cezayir ve Tunus’a ulaşmışsa mutlaka oralarda da büyük coşkuya sebebiyet vermiştir*” şeklinde umudunu dile getirmiştir. Almanya’daki değişik esir kamplarında memorandumun kaleme alındığı sırada bulunan Müslüman esir sayısının 900 kadar olduğunu ifade eden Oppenheim, her halükârda bütün Müslüman esirlerin tek bir kampta toplanması gereğine işaret etmiştir. Kurulacak bu kampın da Berlin’e çok uzak olmayan ve ulaşımı kolay bir yerde olması gerektiği düşüncesinde olan Oppenheim, bunun için *Zossen* ve *Döberitz* kamplarının seçilebileceğini belirtmiştir. Oppenheim, Müslüman esirlere *özel muamelede* bulunulmasını istemiş ve ibadetlerini yerine getirmeleri için basit ve küçük bir cami yapılmasını da talep etmiştir. Afrikalı zenci Müslümanlar ve İngiliz ordusunda savaşırken esir düşen Hindistanlı Müslümanlara da ayrıca değinmiş olan Oppenheim, memorandumda en az yeri Rusya Müslümanlarından esir düşecekler için ayırmıştır. Öyle ki Rus ordusu içindeki Müslüman sayısının az olacağı, bunların hele de büyük birlikler halinde bulunmayacağı öngörüsünde bulunan Oppenheim, yine de ihtiyatı elden bırakmamış ve konunun araştırılması gerektiğinin altını çizmiştir.

• Memorandumun 11 sayfalık *sonuç* kısmında, İslâm’ın ve Müslümanlarla müttefikliğin Almanya’ya, Osmanlı Devleti’ne ve genel olarak Müslümanlara neler kazandıracığı hususu ele alınmıştır. Her şeyden önce İngiltere’ye karşı verilen bu ölüm kalım savaşında *İslâm*’ın Almanya için en önemli *silah* olduğuna vurgu yapan Oppenheim, Şark’ın çeşitli bölgelerinde edindiği yirmi yıllık tecrübesine dayanarak İslâm dünyasının Almanya ve Avusturya-Macaristan’la ittifaka psikolojik olarak da hazır olduğunu iddia etmiştir.

• Türklerin ve İslâm dünyasının savaş için yeterince gücünün olup olmadığı konusunu bir kenara bırakıp Türklerin savaş gücünü artırma yoluna gidilmesi gerektiğini vurgulayan Oppenheim, son savaşta da görüldüğü üzere kendilerinin Türklerin en zayıf oldukları organizasyon konularına yoğunlaşarak

bütün İslâm dünyasına yönelik propaganda ve savaş hazırlıklarına katkıda bulunmaları gerektiği üzerinde durmuştur.

• Bu savaştaki galibiyetin Türkler için ne kadar değerli, mağlubiyetin ise ne kadar tehlikeli olacağını vurgulayarak, Mısır'dan Hindistan'a kadar olan bölgede oluşturulacak organizasyonun önemine vurgu yapan Oppenheim, para konusuna tekrar değinerek "*paranın kesinlikle bir sorun oluşturmaması gerektiğinin*" altını çizmiştir.

• "*Türkiye'nin ve Şark'ın gelişmesi menfaatlerimiz doğrultusunda desteklenmelidir*" diyen Oppenheim, Müslümanların gelecekteki siyasal durumlarının ne olacağını ise şimdiden kestirilmesinin zor olduğunu belirtmiş, ayrıca İslâm dünyasının ayakta kalıp kalamayacağını biraz da kendi yeterlilikleriyle alakalı olduğunu ifade etmiştir. *Almanya için şu anda öncelikli konunun, kendi menfaati için İslâm'ı kullanmak ve de onu güçlendirmek olduğunu* söyleyen Oppenheim, düşmanlarının faaliyetlerini öne sürerek her türlü araçla düşman bölgelerinde ihtilaller çıkartmanın lüzumuna vurgu yapmıştır.

• Oppenheim, Almanya'nın savaşı kaybetmesi durumunda Müslümanların her şeylerini kaybedeceklerini ve ancak kendilerinin galibiyeti durumunda kazançlı çıkacakları görüşündedir. Türkiye'nin savaştan kazancının Kafkasya bölgesinin yeniden geri alınması, Ege adalarının ve de Mısır'ın Osmanlı ülkesine katılması olduğunu ifade eden Oppenheim, bir galibiyetle İslâm dünyasının lideri olarak yerlerini sağlamlaştıracak olan Türkler, böylece "*Mekke'nin ve Halifeliğin elde tutulmasını da garanti altına alacaklardır*" demiştir.

c. 1914 Memorandumunun Uygulanması ve Oppenheim'in Savaş İçindeki Faaliyetleri

Yukarıda özetini verdiğimiz memorandumda dile getirilen hususların büyük kısmı zamanla uygulanmaya başlanmış ve belirtilen bütün hususlarda beklenen başarıya ulaşılammışsa da bazılarında başarılı denilebilecek sonuçlar alınmıştır. Sonuç alınanlar arasında Müslüman esirlere yönelik faaliyetleri gösterebiliriz. Nitekim memorandumda bahsedilen esirler konusu kısa süre

zarfında hayata geçirilmeye başlanmış ve gerek cephelerde ve gerekse de esir kamplarında bulunan, İtilaf Devletleri saflarında savaşmış, Müslüman askerlere yönelik propaganda faaliyetleri belli ölçüde başarıyla gerçekleştirilmiştir⁶². Müslüman esirlerin İttifak Devletleri lehine kazanılmasını amaçlayan bu faaliyetler çerçevesinde Berlin yakınlarındaki Zossen kasabasında iki Müslüman esir kampı meydana getirilmiştir⁶³. Bu kampların toplam kapasitesi 15.000 kişi olarak öngörülmüş olup kısa sürede hedeflenen rakamlara ulaşılmıştır. Nitekim bu propaganda faaliyetleri ve özel kamplar oluşturulması meselesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından da gerçekleştirilmiş olup savaş boyunca bu iki devletten Osmanlı ülkesine cihad gönüllüsü veya yerleşimci olarak binlerce Müslüman esir gönderilmiştir⁶⁴.

Memorandumda Türklerle ilgili olarak dikkat çekici hususlardan birisi, Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ittifakı “kotaran” kişi olarak Enver Paşa’nın, Oppenheim’in kaleme aldığı bu raporda kullanılan bilgilerin bir kısmını verdiği ve bunların kullanıldığını gösteren ibarelerdir⁶⁵.

⁶² Almanya’daki Müslüman esir kampları ve buralardaki propaganda faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Gerhard Höpp, *Muslimen in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997; Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’daki ve Avusturya’daki Müslüman esir kampları konusunda Osmanlı devleti belgelerini de içine alan ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kon, *a.g.t.*

⁶³ Müslüman savaş esirleri için oluşturulan kamplar Oppenheim’in da ifade ettiği gibi başkent Berlin yakınlarında oluşturulmuştur. Berlin’in güneyinde ve yaklaşık 30 km. mesafede bulunan Zossen şehri ve civarındaki kamplardan Halbmondlager Kampı (Hilal Kampı) Zossen’in biraz güneyindeki Wünsdorf kasabasında yer alırken; Weinberglager Kampı Zossen’in bir köyü olan Weinberge ile Gerlachshof arasında inşa edilmişti. Halbmondlager Kampı’nda Kuzey Afrikalı Araplarla Hindistan Müslümanları kalırlarken Weinberglager ampi’nda Rusya Müslümanları ağırlıkta idi. Kamplardaki esirlerin milletleri ve sayıları hakkında bkz. Kon, *a.g.t.*, s. 81-84.

⁶⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kon, *a.g.t.*, s. 128-183.

⁶⁵ Enver Paşa’ya dayanarak verilen malumatlar için bkz. Oppenheim, *a.g.e.*, s. 8, 71, 91 ve 127. Buradaki atıflar iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, Enver Paşa ile Oppenheim arasında memorandumun oluşturulma sürecinde doğrudan bir ilişki vardı ve Oppenheim ondan aldığı güncel bilgileri kullanmıştır. İkincisi, Enver Paşa’nın Alman Genelkurmayı’yla yaptığı yazışmaların Zimmermann’ın 14 Eylül 1914 tarihli talimatı gereğince doğrudan Oppenheim’in önüne de geldiği ve raporunu yazma aşamasında bu bilgilerden istifade ettiği şeklindedir. Bu iki şıktan sonuncusu daha mantıklı gelmektedir. Zira Oppenheim’la Enver Paşa’nın memorandumun yazıldığı tarihten önce veya en azından Osmanlı-Alman ittifakı gündeme geldikten sonra doğrudan temaslarının olduğuyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Oppenheim'in kaleme aldığı memorandumdaki tekliflerin ne kadarının kendisinin orijinal önerisi olduğu konusu tartışılan bir konudur; ancak bu konuda en azından memorandumda bahsi geçen iki husus Oppenheim'in hesabına yazılabilir. Bunlardan birincisi, kendisinin tercüme bürosu şeklinde basitçe formüle ettiği *Şark İstihbarat Birimi*'nin (*Nachrichtenstelle für den Orient/NfO*) yapısı ve işleyiş tarzı iken; ikincisi, bu birimin Osmanlı Devleti içindeki uzantısı olacak İstanbul merkezli ve İstanbul'daki Alman elçiliği bünyesinde oluşturulacak "*Nachrichtensaal Organizasyonu*"dur⁶⁶. Oppenheim hatıralarında Osmanlı devletindeki propaganda faaliyetlerini organize edecek bu teşkilatlanma için Alman elçisi Wangenheim'in kendisini aradığını ve acil durum çağrısı yaptığını ifade ederek⁶⁷, hatıratında durumu şu şekilde belirtmiştir: "*Rumların ve özellikle de Arapların yaşadığı bölgelerde düşman uçakları binlerce el ilanı ve broşürler fırlatıyorlardı. Dağıtılan bu propaganda materyallerinde Almanya'nın yenildiği ve Berlin'e kadar geri çekildiği ifade ediliyordu. Aynı şekilde Almanya'nın tamamen yenilmesinin haftalarla veya aylarla hesap edilir olduğu yazılıyordu. Rumların ve Arapların buldukları yerlerdeki Alman ve Türk subaylarını öldürerek kendilerini Türkiye'den kurtarıp İtilaf Devletleri'yle birlikte hareket etmeleri gerektiği şeklinde*

Öte yandan memorandum içinde Enver Paşa'ya yapılan atıflardan hareketle Oppenheim'in kullandığı bilgilerin daha önceden üzerinde çalışılmış bilgiler olduğu ve ancak bu şekilde onun önüne gelmiş olabileceği şeklinde yorumlar da bulunmaktadır. Müller, *a.g.e.*, s. 196. Ayrıca aynı yerde yazar Enver Paşa olayından hareketle Oppenheim'in "*1914 Cihad'ının Babası*" olduğu şeklindeki yakıştırmaların yerinde bir isimlendirme olmayacağını söylemektedir.

⁶⁶ Max von Oppenheim Berlin'de *Nachrichtenstelle für den Orient* (Şark İstihbarat Birimi) (NfO)'in kuruluş aşamasını tamamladıktan sonra 1915 yılı Nisan ayında İstanbul'a gitti ve orada Alman elçiliği bünyesinde NfO'nun bir şubesi niteliğindeki *Nachrichtensaal* (Haber/Bilgi Salonu) organizasyonunu kurdu. NfO'nun bir dış temsilciliği olarak kabul edilse de İstanbul merkezli bu organizasyon aslında başlı başına yeni bir yapılanma gibi görünmektedir. Osmanlı Devleti sınırları içindeki propaganda faaliyetlerini organize eden yapı, kısa sürede geniş bir şube sayısına ulaşmış ve 1916 yılı sonbaharına kadar 25 ana şube ve onlara bağlı 50 yan şube ile Osmanlı coğrafyasının hemen her tarafına yayılmıştır. Kon, *a.g.t.*, s. 53, 54. Ayrıca Oppenheim'in *Nachrichten Salonları* hakkında kaleme aldığı rapor için bkz. Kaiserlichem Minister-Residenten Max Freiherrn von Oppenheim, *Die Nachrichtenstelle der Kaiserlich Deutschen Botschaft in Konstantinopel und die Deutsche wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, Streng vertraulich!*, Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin 1916.

⁶⁷ *Nachlass MvO*, Nr. 1/13, Lebensgeschichte, s. 25.

tavsiyeler de yer alıyordu. Wangenheim bu duruma karşı nasıl hareket edeceğini kestiremediği için Berlin'den bir propagandacı talebinde bulundu"⁶⁸.

Yine kendi yazdıklarına göre, Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri ve ilişkileri geniş bir alanda ve üst düzey Türk ve Alman ricalini içine alacak şekilde olmuştur. Oppenheim, Çanakkale'ye, Suriye'ye, Mezopotamya'ya, Filistin'e ve Sina Yarımadası'na ziyaretlerde bulunmuştur. Bu gezilerinde o, zaman zaman İstanbul merkezli propaganda organizasyonunun şube açılışlarını da bizzat gerçekleştirmiştir. Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Mısırlı prenslerle irtibat halinde olmuştur. Bunun yanında Türkiye'deki Almanlardan Liman von Sanders, Baron Kress von Kressenstein gibi üst düzey askerlerle de çeşitli vesilelerle ortak çalışmalarda bulunmuştur. Bu ziyaretlerden birisinde Çanakkale'de İngilizlerin çekilmesinden kısa bir süre önce, Liman von Sanders'le birlikte Mustafa Kemal'i de cephede ziyaret etmiştir⁶⁹.

Osmanlı Devleti içindeki *İstihbarat Salonları* teşkilatlanmasını tamamlayan Oppenheim, 1916 yılı Haziran ayında İstanbul'dan Berlin'e gitmiştir. Dahiliye Nazırı Talat Bey'den, gidiş için izin talebini bildiren dilekçesinde Berlin'de kalacağı sürenin bir ay olacağını ifade etmiş ve bu süre zarfında yerine Alman Elçiliği sefaret kâtiplerinden Mösyö Scharfenberg'i bırakacağını bildirmiştir⁷⁰. Osmanlı Devleti içinde kurduğu bu propaganda organizasyonunun uzun vadeli Alman iktisadî çıkarları için kullanılabileceğini fark eden Oppenheim bu yapının işletmesini iktisadî bir kuruluşa devretmeye karar vermiştir⁷¹. Nitekim Berlin'de bulunduğu süre zarfında bu yönde girişimlerde bulunmuş ve bu amaçla 31 Aralık 1916'da Alman Şansölyesine

⁶⁸ Aynı yer.

⁶⁹ 1946 yılında, ölmeden önce hatıralarını kaleme almaya başlayan Oppenheim, 14 bölümden oluşan hatıralarından, maalesef yalnızca Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin kısımlarını kaleme alamamıştır. Söz konusu 12. kısmın yalnızca içindekilerini ve neler yazmayı planladığına ilişkin bölümleri yazmıştır. Burada verdiğimiz bilgiler, onun Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki faaliyetlerini başlıklar halinde sıraladığı bölümlerden oluşmuştur. *Nachlass MvO*, Nr 1/12, *Der Erste Weltkrieg 1914-1918*, s. XII, 3- XII, 6.

⁷⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS), 64/52 (17 Haziran 1916). Söz konusu belgede Oppenheim, Talat Bey'in fotoğraflarının Osmanlı Devleti genelindeki bütün *İstihbarat Salonları*'na (*Nachristensaal*) asılacağı bilgisini de vermektedir.

⁷¹ *Nachlass MvO*, Nr. 1/13, *Lebensgeschichte*, s. 13.

Osmanlı Devleti içinde faaliyet gösteren Alman ekonomi propaganda çalışmasıyla *Nachrichtenstelle Konstantinopel* ve *Nachrichten Salonlarının* faaliyetlerinin *Deutsche Überseedienst GmbH* şirketince üstlenilmesini teklif etmiştir. Kabul edilen bu teklifle, 1 Nisan 1917'den itibaren *Nachrichtenstelle* Alman elçiliğinden kesin olarak ayrılmıştır⁷².

Oppenheim, Berlin'de *Nachrichtenstelle Konstantinopel*'in devir işlemleriyle uğraşırken bir yandan da oradaki Müslümanların ileri gelenleriyle ilişkilerini sürdürmüştür. Onun bu şahsiyetlerle olan ilişkileri kendisinin eski tanışıklıklarına dayandığı kadar Alman Dışişleri'nin ona verdiği göreve de dayanıyordu⁷³. Nitekim bu ilişkiler bağlamında 2 Ağustos 1916'da Berlin'deki *Osmanlı Kulübü*'nün açılışında yer alan Almanlar arasında Baron Oppenheim'ı da görüyoruz⁷⁴. Yine Berlin'deki *Şark Cemiyeti*'nde aynı yılın Kasım ayında Hakkı Paşa'nın gerçekleştirdiği kabul töreninde de Oppenheim hazır bulunanlar arasındaki yerini almıştı⁷⁵.

Bu arada kendisinin hatıralarından öğreniyoruz ki, savaşın son yılında, Önyasya'daki faaliyetleri kapsamında oradaki Bedevi aşiretleriyle ilişkiler kurulması noktasında General Falkenhayn'a Oppenheim'ın yardımcı olması gündeme gelmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'den gelen bu teklifi Oppenheim, sağlık gerekçesiyle geri çevirmiş ve yerine başka birini tavsiye etmiştir. Yine aynı yılın sonbaharında bu sefer Liman von Sanders'ten gelen bir teklifle, Filistin'e gelmesi ve Şerif Faysal'ın İngilizleri bırakıp Türklerle beraber hareket etmesi için yardımcı olması istenince, Oppenheim bu teklifi kabul etmiştir. Fakat o, daha yola çıkamadan Filistin'deki Osmanlı ordusunun çöktüğü haberi gelince bu girişim mümkün olmamıştır⁷⁶.

⁷² Kon, *a.g.t.*, s. 53.

⁷³ *Nachlass MvO*, Nr. 1/12, s. 7 (XII, 7).

⁷⁴ Kulüb'ün açılışına Oppenheim'in yanında Osmanlı Sefiri Hakkı Paşa, İmhof Paşa, Prof. Jarmel(?), Dr. Jäckh, Prof. Hartmann, Prof. Mittwoch ve diğer bir kısım askerî zevat katılmışlardı. *Tanin*, nr. 2746, 5 Ağustos 1916, s. 1.

⁷⁵ Buradaki törene katılanlar arasında Başşehbender Lütfi Bey, Berlin'deki tebaa-i Osmaniye muteberanı, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zimmermann, İmhof Paşa ve diğer bazı Almanlar bulunuyordu. *Tanin*, nr. 2839, 8 Teşrinisani 1916, s. 1.

⁷⁶ *Nachlass MvO*, Nr. 1/12, s. 9 (sekizinci sayfaya ek olarak yazılmış).

d. Oppenheim'in İki Dünya Savaşı Arasındaki Faaliyetleri ve Son Memorandumu

Savaşın Almanya ve müttefikleri için yenilgiyle sonuçlanması ve Kaiser II. Wilhelm'in tahtından olması, Alman Devleti'nin idareci kadrolarının da tasviyesi anlamına geldiğinden, bu durum Oppenheim'in Alman Dışişleri'ndeki faaliyetlerinin de sonlanması demek oluyordu. Bundan sonraki süreçte kendini, savaş dönemindeki faaliyetlerden dolayı, yarım bıraktığı araştırmalarına veren Oppenheim'in politikayla olan ilişkisi hiç bir zaman eskisi gibi olmamıştır. Savaş sonrası oluşan yeni şartlar bir bakıma Oppenheim'in düşüncesiyle ve yetiştiği çağın şartlarıyla pek uyumuyordu. Almanya'da ilan edilen cumhuriyet (*Weimerer Republik*) ve peşinden gelen siyasî belirsizliklerin damgasını vurduğu dönem 1929'daki dünya ekonomik kriziyle birlikte insanlığı yeni bir felakete doğru götürmeye başlamıştı. Yalnız, bu dönemde Oppenheim'in tekrar diplomasiye dönmesi konusunda vuku bulan bir gelişmeyi aktarmamız gerekir. Savaşın bittiği 1918 yılından itibaren kendi kaderleriyle başbaşa kalan eski müttefikler Almanya ve Türkiye, kesilen diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmek için 1924 yılına kadar beklemişlerdir. İki eski imparatorluktan doğmuş olan iki yeni cumhuriyet arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmeye başlandığında Türkiye'ye gönderilecek Alman elçisinin Oppenheim olması gündeme gelmişti. Oppenheim'in hatıralarında rastladığımız bu bilgiye göre, o zamanki Almanya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Friedrich Ebert, Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Şark Şubesi (Orient-Dezernent) sorumlusu Padel aracılığıyla Oppenheim'a İstanbul'da elçilik görevi için teklifte bulunmuş; ancak Oppenheim, kendi ifadesiyle, bilimsel çalışmalarını ve *Tell-Halef*'de sürdürmeyi planladığı kazıları öne sürerek bu teklifi geri çevirmişti. Oppenheim'in Ebert'ten gelen teklifi reddedişinin bir başka sebebi de cumhurbaşkanını sevmemesiydi⁷⁷. Almanya'nın yeni Türkiye elçisi olarak Rudolf Nadolny 1924 yılında Türkiye'ye atanacaktır⁷⁸.

⁷⁷ *Nachlass MvO*, Nr. 1/13, Lebensgeschichte, s. 25.

⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Genelkurmayı bünyesindeki İstihbarat Bölümü'nde yer alan *Sektion Politik*'in (Siyasi Kısım) başında bulunmuş olan Rudolf Nadolny (1873-1953) 1924-1933 yılları arasında Almanya'nın Türkiye büyükelçisi olarak görevini ifa etmiştir. Hatıralarını kalem aldığı kitabında Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'de görev yaptığı yıllara ilişkin enteresan ayrıntılara da yer vermiştir (*Mein Beitrag*, Wiesbaden 1955).

Ankara'ya elçilik teklifini geri çeviren Oppenheim, bu kez 1925 yılında aynı şehire, kendi tabiriyle, “*Türkleri harekete geçirmek için*” gidecektir. Onun Türkleri “harekete geçirmeye” çalıştığı husus, o sıralarda Türkiye ile Fransa arasında müzakereleri süren Türkiye'nin güney sınırlarıyla ilgiliydi. Oppenheim, kazılarını yaparak ortaya çıkardığı Tell-Halef harabelerinin Fransız idaresindeki Suriye sınırları içinde değil de Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalması konusunda Türkler nezdinde kulis çalışmalarında bulunuyordu ve bu anlamda Bağdat Demiryolu'nun güneyinde kalan bölgenin tamamının Suriye tarafına terk edilmesinin önüne geçmek için uğraşıyordu. Nitekim bunun için Türklerle, Re'sül-'Ayn ve Tell-Halef harabelerinin de içinde yer aldığı Habur su kaynakları bölgesinin önemli bir köprübaşı şeklinde Türkiye sınırları içine alınması tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak Oppenheim'a göre, Türkler bu düşüncede değillerdi ve Fransızlarla iyi geçinmeyi arzuluyorlardı. Sonuçta Oppenheim'ın istediği sınır değişikliği gerçekleşmemiş ve Tell-Halef, Suriye tarafında kalmıştır⁷⁹.

Bu hadiseden iki yıl sonra, 1927'de Oppenheim yapacağı yeni kazıya ön hazırlık niteliğindeki çalışmaları sebebiyle on üç yıldır gidemediği Tell-Halef harabelerine gitmiştir. Burada daha önceden çıkartmış olduğu buluntulardan on üç tren vagonu dolusu tarihî buluntuyu Re'sül-'Ayn tren istasyonundan Halep'e götürülmek üzere yüklemiştir. Çıkartılan bu tarihî eserler Halep'te, ilgili kanuna göre paylaşılacaktı. Kanuna uygun olacak şekilde, küçük buluntulardan oluşan eserler Halep'te kalmış, geriye kalan büyük parçalarsa limandan gemiye yüklenilmek üzere Halep'ten kamyonlarla İskenderun'a götürülmüştür⁸⁰. Oppenheim'ın büyük masraflarla yaptığı kazılar ve nakliye

⁷⁹ İlk başlarda Tell-Halef harabelerinde yapmayı planladığı çalışmalarda Türklerle Fransızlara göre daha iyi anlaşacağına inanan Oppenheim sonradan sınırın Fransızlar lehine oluşturulmasından memnun kalacaktı; çünkü Fransızlar kazı çalışmalarında ona ummadığı şekilde kolaylık göstermişlerdi. Ayrıca Türkler, kazılardan çıkan eserlerin hiçbirinin ülke dışına çıkartılmasına müsaade etmezken, Fransızlar bu konuda son derece cömert davranmışlar ve çıkartılan eserlerin yarısını Oppenheim'a vermeyi kabul etmişlerdi. *Nachlass MvO*, Nr. 1/13, *Lebensgeschichte*, s. 26, 27.

⁸⁰ Bundan sonra 1929'da Oppenheim altı aylık bir kazı için Tell-Halef'e tekrar gelmiştir. Teichmann, *a.g.e.*, s. 80.

işlerinden sonra Berlin'e götürülen eserlerden bir müze meydana getirilmesi, uzun çabalar nihayetinde, 1930'da gerçekleştirilebilmiştir⁸¹.

3. Bir *Halbjuden** Olarak Hitler Almanya'sında Yaşamak

1933 yılında iktidara gelen Hitler idaresindeki Almanya'da uygulamaya sokulan anti-semitist politikalar sonucunda Yahudilerin hayatları her geçen gün daha da ağırlaşıyordu. Oppenheim'in kendisi, bir Katolik olarak yetiştirilmesine rağmen babasının Yahudi kökenli olması nedeniyle Almanya'da 1935'de Naziler tarafından uygulamaya sokulan "*Irk Kanunu (Rassengesetz)*"na göre yarı Yahudi sınıfına giriyordu. Bu kanuna göre o, prensipte Arî ırka mensup olan vatandaşların bütün haklarına sahip olmakla birlikte bir takım sınırlamalara ve ayrımcılıklara da maruz kalıyordu. Bu türden ırkçı yaklaşımlar Nasyonal Sosyalist organizasyonlardan ziyade Oppenheim'in uzun süredir aktif bir üyesi olduğu *Union-Club* ve *Studentenkorps* gibi sivil toplum kuruluşlarında görülüyordu. Bu anlamda Oppenheim da bir takım sorunlar yaşadı ve Arî ırka mensup olmadığı gerekçesiyle bahsi geçen derneklerden atılmak istendi. Ancak Oppenheim'in eskiden beri ilişkide olduğu etkili çevrelerden kimselerin devreye girmesiyle bu durumun önüne geçilmişti⁸². Öte yandan Tell-Halef ve Bedevilerle (*Die Beduinen*) ilgili olarak hazırladığı eserlerin yayınlanması konusunda da Oppenheim, ırkçılıktan kaynaklanan engellemelerle karşılaşmıştır. Yine kökeni bahane gösterilerek 1933'de üye olduğu Alman Yazarlar Birliği'nden 1935'de çıkartılmıştır. Hazırladığı kitapları yayınlatabilmek için Dışişleri Bakanlığı'ndaki etkili tanıdıklarının müdahalesine ihtiyaç duymuş ve "*İmparatorluk Yazarlar Odası*"nın "istisnai" bir müsaadesiyle 1937 yılında *Die Beduinen* kitabının birinci cildini yayınlatabilmiştir⁸³.

⁸¹ Alman devletiyle Oppenheim arasında yapılan ve yıllarca sürüp de araya birçok siyasî ve ekonomik hadiselerin girdiği ve bir türlü gerçekleşmeyen Tell-Halef müzesi projesi 1930 yılında Berlin'deki Charlottenburg Teknik Üniversitesi tarafından üniversite alanında ayrılan bir yerle çözüme kavuşmuştur. Teichmann, *a.g.e.*, s. 82; Bu müzeyi tanıtıcı çalışma için bkz. *Max von Oppenheim, Führer durch das Tell Halaf Museum*, Berlin 1934.

* *Halbjuden/Yarı Yahudi*. Nazi dönemi Almanya'sında Yahudilerin Arî ırkla karışmaları durumuna göre "tam", "yarı", "çeyrek" gibi ırk derecelendirmeleri söz konusuydu.

⁸² Teichmann, *a.g.e.*, s. 86.

⁸³ *Die Beduinen* kitabının ikinci cildi ise 1943 yılında yayınlanabilmiştir. *a.g.e.*, s. 87, 88.

Oppenheim, 1930'lu yıllar boyunca bir yandan Almanya'daki faşist yönetimin ırkçı politikalarına muhatap olurken bir yandan da ekonomik sorunlarla boğuşuyordu⁸⁴. Bütün bu problemlerle birlikte neredeyse 80 yaşına gelmesine rağmen 1939'da Suriye'ye gidip Tell-Halef harabelerindeki kazıya katılabiliştir. Ancak her şeye rağmen Almanya'da Yahudilere uygulanan ayrımcılığa ve kötü muamelelere rağmen çalışmalarını sürdürebilmesini Oppenheim, esas itibariyle üç şeye dayandırmıştır: Bunlardan birincisi, bazı üst düzey resmi kurumlardaki kişilerle kurduğu ilişkiler; ikincisi, bir araştırmacı olarak uluslararası tanınmışlığa sahip olmasından dolayı Nazilerin kendisine karşı olumsuz bir davranışa girmeye çekinmeleri; üçüncüsü ise, İslâm dünyasını çok iyi tanıyan bir kişi olarak savaş döneminde, özellikle Arap coğrafyasında Almanya'nın uygulayacağı bazı politikalarda kendisinin tecrübesinden, bilgisinden ve de o bölgelerdeki önemli şahsiyetlerle kurduğu ilişkilerden yararlanma düşüncesiydi⁸⁵.

Nitekim Alman Dışişleri Şark İşleri Bölümü'nün yöneticisi Werner Otto von Henting'in Suriye'ye yapacağı ziyarete yönelik hazırlıkları çerçevesinde 1940 yılında Oppenheim'dan tavsiye mektubu almıştır. Bu mektupta Oppenheim, Henting'e Suriye'deki etkili politikacılarla ve kabile liderleriyle yapacağı görüşmeler için referans oluyordu. Bu olaydan sonra aynı yıl içinde Oppenheim'in kendisi de Alman Dışişleri'ne, Suriye'de ve Arap dünyasında izlenmesi gereken politikalar konusunda bir memorandum sunmuştur⁸⁶.

a. Oppenheim'in 1940 Yılına Ait Memorandumu

1940 yılı Haziran'ında Paris'in Almanların eline geçmesiyle Berlin'de Afrika üzerine de planlar yapılmaya başlanmış ve bunun için de deniz kuvvetlerinin bir takım üslere ihtiyaçları gündeme getirilmiştir. Hitler'in planı ise Paris'ten sonra Moskova'yı da almak ve ondan sonra İngilizlere karşı Ortadoğu'da harekete geçmekti⁸⁷. İşte bu planların yapıldığı sıralarda Max von Oppenheim, Dışişleri'nde müsteşar olan Theo Habicht'e müracaatla,

⁸⁴ A.g.e., s. 84, 85.

⁸⁵ A.g.e., s. 90.

⁸⁶ A.g.e., s. 91.

⁸⁷ Schwanitz, a.g.m., s. 39.

Ortadoğu'ya ilişkin kaleme aldığı yeni memorandumunu 25 Temmuz 1940'da vermiştir. Başlıksız olarak kaleme alınan bu memoranduma yanıt gecikmemiş ve iki gün sonra 27 Temmuz'da resmî bir cevap gönderilmiştir. Söz konusu cevabî yazıda Habicht, memorandumda gündeme getirilen meselelerle ilgili olarak resmi makamların ayrıntılı bir çalışma içinde bulduklarını bildirmiştir. Oppenheim'in memorandumunu kaleme aldığı sıralarda Alman Dışişleri'nde Ortadoğu'da yapılacak ihtilal hareketlerinin cihadla mı cihadsız mı olacağı konusu müzakere ediliyordu⁸⁸.

Wolfgang G. Schwanitz, makalesi içinde özet olarak yayınladığı Oppenheim'in bu meorandumuna "*Denkschrift zur Revolutienierung des Vorderen Orients Mitte 1940/ Önasya'nın 1940 Yılı Ortasında Ayaklandırılması Üzerine Memorandum*" başlığını vermiştir⁸⁹. Oppenheim'in kaleme aldığı bu son memorandumunda genel hatlarıyla aşağıdaki konular yer almıştır:

"İngiltere'ye karşı Önasya'da enerjik şekilde çalışma zamanımız gelmiştir. Bunun için iki husus aciliyet arz etmektedir:

1. *Berlin, Önasya'dan gelecek doğrudan ve güvenilir bilgilerle beslenmelidir.*

2. *Ayaklandırma/İhtilaller çıkartma işi ilk başta Suriye'nin, İngilizler tarafından işgal edilmesi planlarına karşı yapılmalıdır. Ardından da Suriye'ye sınırı olan bölgeler için planlar yapılmalıdır. Bu yerler: Irak, Transjordaniyen (Ürdün), Filistin ve Suudi Arabistan'dır. Buradaki hedef; İngiliz silahlı kuvvetlerini bağlamak ve (Irak'tan Hayfa'ya akan) petrolü keserek İngiliz savaş ve ticaret gemilerinin petrolden faydalanmasını engellemektir. Ayrıca, Süveyş Kanalı'ndaki gemi trafiğini İngilizler aleyhine felç etmek ve en son olarak da Önasya'daki İngiliz egemenliğini yok etmektir.*

Irak'taki İngiliz varlığına karşı yerli halkla girişilecek ortak operasyonla ilgili olarak Oppenheim, Bağdat'da 1932-39 arasında büyükelçilik yapmış Dr. Fritz Grobba'nın inisiyatif almasını ve onun Suriye'ye geçerek Şam'a yerleşmesini istemiştir. Böylece Grobba, Irak'a karşı girişilecek harekâtı oradan daha kolay yönetebilecektir. Oppenheim, Dr. Grobba'nın Ibn Suud nezdinde

⁸⁸ A.g.m., s. 40.

⁸⁹ A.g.m., s. 55.

hâlâ elçi olarak kabul gördüğünü ve Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyin'in de o sırada Bağdat'ta bulunduğuyla işaretlerle, bu üçünün işbirliği yapabileceklerini ifade etmiştir.

Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri'nin oradan uzaklaştırılabileceğini, ayrıca Suriye'deki mevcut yönetimin yerine Almanya ile uyumlu bir idarenin getirilebileceğini de öne süren Oppenheim, İngiltere yanlısı olan Irak'ın mevcut Dışişleri Bakanı Nuri es-Said'in de kuvvet yoluyla "halledilmesi" gereğini ifade etmiştir⁹⁰.

Yine Ürdün (Transjordanien)'deki Kral Emir Abdullah'ın da tamamen İngiliz yanlısı olduğunu ve onun da yerinden edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan Oppenheim'a göre, Filistin'de İngilizlere ve Yahudilere karşı olan savaş bütün gücüyle desteklenmeliydi. İbn Suud'un da güney Ürdün'deki bazı şehirler karşılığında buna destek vereceğini ifade eden Oppenheim, Filistin'de Kudüs Müftüsü idaresinde bir yönetimin oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte Kudüs'te özel bir idarenin oluşturulabileceğinden ve bütün dinlerin temsilcilerinden oluşacak bu yönetimin Müftü'nün idaresi altında gerçekleşebileceğinden bahseden Oppenheim'ın Yahudilerle ilgili teklifi ise şöyledir: "*Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin'e gelen Yahudiler oradan uzaklaştırılmalı ve yalnızca savaş öncesinde Filistin'de yaşayan Yahudiler yerlerinde kalmalıdır*"⁹¹.

Suriye'nin idaresiyle ilgili de yeni önerilerde bulunan Oppenheim, bu ülkenin Irak'la birleştirilmesi konusuna değinmiştir. İngiltere'nin tamamen saf dışı bırakıldığı bir barış sonrasında Önyasya'daki Arap ülkelerinden oluşacak bir birlik (*Bund*) meydana getirilmesini öneren Oppenheim, bu birliğe Yemen'in de katılması gerektiğinin altını çizmiştir⁹².

Oppenheim, tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamalar gibi bu sefer de Almanya'ya esir düşecek Faslı, Tunuslu ve Cezayirli askerlere iyi muamele edilmesini tavsiye etmektedir. Bütün bu planlar içinde Oppenheim açısından en önemli olan husus, Dr. Grobba'nın mümkün olduğunca çabuk şekilde bölgeye

⁹⁰ A.g.m., s. 55, 56.

⁹¹ A.g.m., s. 57.

⁹² A.g.m., s. 58.

gitmesidir. Grobba, Suriye'ye gitmeden önce Cenevre'de yaşayan Şekip Arslan'la görüşmeli ve bu görüşmede Arslan'la Arap bölgesinde oluşturulacak yeni devletlerin yapısını ve özellikle Suriye'nin durumunu müzakere etmelidir⁹³.

Oppenheim'in Suriye ile ilgili önerilerinde bir "B" planı da söz konusudur. Şöyleki: Dr. Grobba'nın Irak ve Suriye'ye yönelik harekâtı şayet Fransız etkisindeki Suriye'den gerçekleştirilemezse harekât Ankara üzerinden, daha doğrusu Ankara'daki Irak elçiliği üzerinden gerçekleştirilebilecektir⁹⁴.

Memorandumun sonlarında yer alan tavsiyelerinde İngiltere'ye karşı alınacak tedbirlere değinen Oppenheim, Hayfa'daki petrol aktarım merkezinin çalışamaz hale getirilmesinin öneminden bahsetmiş ve Suriye'nin İngiltere tarafından işgalinin önüne geçilmesini istemiştir. Ayrıca bu bağlamda Oppenheim'in, gerek İngilizlerin gerekse de Türklerin Irak'la olan bağlantılarının kesilmesi gerektiği üzerinde durmuş olması ilginçtir⁹⁵.

Sonuç ve Değerlendirme

Oppenheim'in kaleme aldığı üç memorandum üzerinden 1890'lardan 1940'lara kadar geçen süreyi üç farklı devreye ayırabiliriz. Bunlardan birincisini, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın yükselen bir ekonomik güç olarak vardığı noktayı siyaseten kalıcı ve uzun vadeli bir sisteme tahvil etme yolundaki arayışları olarak tanımlayabiliriz. Bu dönem bir bakıma Almanya'nın "*soft-power*" politikalarıyla iktisadî ve kültürel girişimleri öncelediği dönemdir. İslâm dünyasına yönelik bu dönemin Alman düşüncesini Oppenheim'in 1898 memorandumunda görmemiz mümkündür. Nitekim 1898 memorandumunda Oppenheim, II. Abdülhamid'in hilafetinin dünya Müslümanları nezdindeki karizmasını ve Panislamizm'i kullanmayı tavsiye etmiştir. Aynı yıl Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs ziyaretinde Müslümanlara hitaben yaptığı meşhur konuşmayı da bu çerçeveye oturtmamız gerekmektedir.

⁹³ A.g.m., s. 57, 58.

⁹⁴ A.g.m., s. 58.

⁹⁵ A.g.m., s. 59.

1914 yılına ait ikinci memorandum, birinci dönemdeki hazırlıkların fiilen uygulamaya geçirildiği 1914-1918 dönemini yansıtır. Bu dönemde Almanya artık “*hard-power*” politikalarla hedefini gerçekleştirmeye girişmiştir. Bu dönemde yine Osmanlı Devleti’nin başındaki halifenin karizması, Almanya’nın oluşturmaya kesin karar verip uygulamaya soktuğu İslâm stratejisi için kullanılacak baş aktördür. İkinci dönemdeki önemli bir nüans ise, Enver Paşa’nın da baş aktörlerinden olduğu yeni bir siyasî kadro olan İttihat ve Terakki’nin Almanya ve Osmanlı devletleri arasındaki işbirliğinde belirleyici olmalarıdır. Bu ikinci dönem aynı zamanda birinci dönemdeki çalışmaların başarılı olduğunun da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Oppenheim’in memorandumlarıyla müşahhaslaştırdığımız Almanya’nın Şark ve İslâm politikalarının son teşebbüsü ise 1940’da kaleme aldığı üçüncü memorandumudur. Yalnız, birinci ve ikinci dönemdeki devamlılık ve şartların yakınlığını bu üçüncü devrede pek göremiyoruz. Zira artık ne Almanya eski Almanya’dır ne de Türkiye eski Türkiye. Almanya’da *Kaiser* gitmiş ve çalkantılarla geçen on yılı aşkın bir süre sonunda faşist Hitler’in liderliğindeki Naziler iktidara gelmiştir. Türkiye’de de benzer gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim hilafet ve saltanat kaldırılmış, Osmanlıları ülkeden tıd edilmiş ve yerine seküler ve yer yer anti-İslâm bir yönetim biçimi ikame edilmiştir. İngiltere gene Almanya’nın baş düşmanıdır; fakat önceki iki dönemde olduğu gibi İngiltere’ye karşı girişilecek savaşta Müslümanların desteğini sağlayacak karizmatik bir halife artık yoktur. Bu yüzden de üçüncü dönemin memorandumunu sadece Arap Yarımadası’nı ve Arapları kapsayan, çok daha lokal bir kullanım alanına dönük hazırlanmıştır. Bu dönemde Şekip Arslan gibi ikinci dönemin aktif aktörlerinden yararlanmak söz konusu ise de, artık Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyn gibi etki alanı sınırlı ikinci, üçüncü dereceden şahsiyetlerle işbirliğine gidilmesi zorunluluğu hissedilmiştir. Üstelik Birinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ulus-devletlerle artık dinî cereyanlardan ziyade milliyetçilik cereyanları ön plana çıkmıştır.

Almanya’nın büyük devletler sınıfına geçmesini ve ardından iki kez yıkıma uğramasını bizzat yaşayan Max von Oppenheim, 1946 yılında seksen altı yaşında hayata gözlerini kaparken arkasında dolu dolu bir yaşam ve bilim dünyası için kalıcı eserler bırakmıştır. Köklü ve varlıklı bir Yahudi ailenin

MAX VON OPPENHEİM VE ÜÇ MEMORANDUMU

Katolik çocuğu olarak geldiği dünyada kendine biçilen rolü kabul etmemek üzerine bir hayat tarzı seçen Oppenheim, ömrünün sonuna kadar da bu çizgisini sürdürmüş görünmektedir. İlk itirazını babasına yapmış ve ailesinin yetmiş yıllık bir geçmişe sahip bankacılık işine bulaşmamayı başarmıştır. Sonra geleneksel kurallarıyla belli bir sınıfa mensup ailelerden gelen, kemikleşmiş yapısı olan ve kapılarını başka gruplardan kimselere çok zor açan Alman Dışışleri'ne girmeyi hedeflemiştir. Dışışleri'ne girmek için yaptığı başvurular, Yahudi kökenli oluşundan dolayı, iki kez reddedildikten sonra 1896 yılında girmeyi başardığı bu kurumda 13 yıl görev yapmıştır. Ancak bu süre zarfında ne bir terfi almış ne de görev yerinde herhangi bir değişikliğe gidilmiştir. Muğlak bir pozisyonda ve Kahire gibi bir yerde geçen bu süre zarfında kendine ait bir dünya kurmuş olan Oppenheim'ın, bulunduğu yerlerin ne içinde ne de dışında olarak değerlendirilebilecek pozisyonu, hayatının her dönemine ve alanına teşmil edilebilir niteliktedir. Nitekim o, ne Yahudi'ydi ne Hıristiyan; ne diplomattı ne maceraperest; hatta ne Batılıydı ne de Şarklı. İlişkide bulunduğu çevrelerce ne reddediliyor ne de kabul ediliyordu. Sonuçta bir "*Aussenseiter*" (marjinal ve yalnız) olarak geçirdiğı ömrünü de yeni bir dünya düzeninin kurulacağı eşikte, 1946'da, yine yalnız olarak noktalamıştır.

KADİR KON

Abstract

**MAX VON OPPENHEIM, THE ARCHITECT OF THE
ISLAMIC STRATEGY OF GERMANY AND HIS THREE
RELATED MEMORANDUMS**

Attempts to benefit from the Panislamism, which emerged as a potential power in world politics, became a hot topic in several Western Powers as well as in the Ottoman State. Great Britain tried to profit from Islamism against the Russians and the Muslim population under her own rule through the Ottoman caliph's charisma, but it soon proved to be an effective weapon for Germans to be wielded against the British. In Germany the leading speculator of the issue was Max von Oppenheim, who tried to use the power of Panislamism in favour of the Germans from the second half of 1890 to the 1940's. This paper deals with two memorandums of Oppenheim respectively dated to 1898, 1914 and 1940, which are discussed as part of his own life story.

Keywords: Panislamism, Max von Oppenheim, World War I, Germany, Ottoman State, Great Britain, World War II.